

کورد د چارچووق دەستورین عیراقی دا

۲۰۰۵-۱۹۲۵

خواندنه‌کا به‌راوردی یا دەستوری ویاسایی

کاوار حمید باقی

هەرێما کوردستان/ عیراق

پوخته:

سەد سالیڤ سەپەدەریکەرنا یاسایی دگەل کوردان دچارچووق دەستور ویاساییڤ برێقه‌برنا دەولەتا عیراقی دا هەر ژدانانا (یاسا بنگه‌هی یا عیراقی-۱۹۲۵) وگوهرینا سیستەمی پاشایەتی بۆ کۆماریی، دانپێدانا دەستورێ ۱۹۵۸ی کۆ بۆ جارا ئێکی دانپێدان ب چەند مافین گەلی کورد کری. پاش پەیدا بوونا گوهرینین سیاسی ل عیراقی ودانانا دەستورێ سالا ۱۹۶۴ی کۆ کورد وەکی هەمی هاوێلاتییڤ دی ییڤ عیراقی ل هەمبەر یاسایی وەکەه‌فکرن ب جودا هیودانپێدان ب مافین نەتەو هی کورد دچارچووق عیراقەکا ئێکگرتی دا کر. بەلێ پشتگوهاقی‌تە مافین کوردان بۆ ئەگەرێ دەستپێکەرنا شۆرەشا کوردستان. هەر وەسانبە‌غدا هزر ل دانپێدانا هەندەک ژمافین گەلی کورد بکەن. دەرئەنجام حکومەتا عیراقی رێکەفتنا (۱۱ ئادارا ۱۹۷۰)ی دگەل سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستان ییمزاکر. کاریگەری ئسەر دەستورێ عیراقی یی سالا ۱۹۷۰ی کر، تیدا دانپێدانب هەندەک مافین کوردان وەکیفەر میبونا زمانێ کوردی وچەسپاندنا ئۆتۆنۆمی بۆ دەرێڤ کوردان کر. پشیتی ۲۰۰۳ی وشەرێ ئازادیا عیراقی گوهرینا رژێما ژنافجوو و قەگۆهاستنا دەستەلاتی و رێقه‌برنا عیراقی ب (یاسا رێقه‌برنا دەولەتا عیراقی ل قوناغا قەگۆهاستنی ۲۰۰۴ی)، دەلیقه‌یه‌ک پەیدا بوو بۆ دانپێدانا هەندەک مافین گەلی کورد وەکی دانپێدان ب قەوارەیی هەرێما کوردستان وچەسپاندنا سیستەمی فیدرالیەتی. پاش پەسەندکرنا دەستورێ عیراقی ل سالا ۲۰۰۵ی، دانپێدان ب هەمان مافان کر.

پەقیڤ سەرەکی: دەستور، فیدرالی، کوردستان، عیراق، یاسا

پێشهکی:

ماڤین گه‌لی کورد د ده‌ستور و یاسایین دمه‌له‌تی دا ل عیراقی د چه‌ند قوناغه‌کان دا دمرباس بوویه هه‌ر ژده‌ستیپ‌کرنا قوناغا دانپیدانی ب هه‌بوونا نه‌تومه‌یی کورد وهه‌فیشکیا عه‌ره‌بان د عیراقی دا. فه‌رمیکرنا زمانێ کوردی و پیدانا مافی ئۆتۆنۆمی ب ده‌قه‌ریێ کوردستانی هه‌تا گه‌هشتیه دانپیدانی ب قه‌واره‌یی هه‌ریما کوردستانی د چارچۆقی سیسته‌می فیدرالی یی دمه‌له‌تا عیراقی دا.

گرنگیا ئه‌فقی قه‌کۆلینی ئه‌مه‌ده‌ستور گۆپی‌تکا هه‌ره‌ما یاسایی یه، ده‌ستور رێکخستنا په‌یه‌وه‌ندیێ دناقه‌را تاکي وکۆمه‌لگه‌هی و دمه‌له‌تی دا په‌یدا دکه‌تن دانپیدانا مافان د چارچۆقی ده‌ستوری دا گه‌له‌ک گرنگیا خۆ ژرووی یاسایی و گه‌رنه‌تی قه‌هه‌یه، له‌وما دی ل قه‌کۆلینا خۆ باس ل ماڤین نه‌توه‌یی یی کوردان ل به‌ندی یاسایی یی ده‌ستورێ عیراقی و یاسایین ل بن سیه‌را ده‌ستوری هاتینه‌دانان که‌ین.

ئارمانج ژێخۆاندنه‌کا یاسایی یه بۆ هنده‌ک ژیه‌ندی ده‌ستورێ عیراقی و یاسایین ل بن سیه‌را ئه‌وان دمرکه‌فتین ل سه‌د سالیێ بوری ل دور کوردان هه‌ر ژدروستبوونا دمه‌له‌تا عیراقی هه‌تا ئه‌قرۆ (٢٠٢١)، هه‌روه‌سان دیارکرنا قوناغه‌ندیێ داخوازرنا مافی کوردان ژه‌ه‌فیشکی عیراقی دا هه‌تا هه‌ریمه‌کا فیدرالی یا دانپیدانکری.

بۆ قه‌کۆلینا خۆ مه‌ریزا به‌راوردی هه‌لبژارتی یه، کو دی به‌راوردی ل قوناغی میژوو یی پیدانا مافی گه‌لی کورد د چارچۆقی عیراقی دا که‌ین.

گرفتین مه‌هه‌ر چه‌نده ده‌ستور و یاسا تێکستیێ جیگر دپرانیا ژیدمه‌ران دا، به‌لی ل سه‌د سالیێ بوری ل چه‌ند قوناغا هنده‌ک یاسایان جه‌ ده‌ستوری گرتینه و نه‌ دشی دگه‌ل ده‌ستوران ب هه‌ژمیرویه‌ژا ده‌ستوری هه‌بوو. پشستی ئه‌زموونا کوردان یا ده‌ستوری و یاسایی ل سه‌د سالیێ د گه‌ل عیراقی وه‌کی نه‌هاتینه به‌هینان، ئیدی هه‌ز ل چ به‌یته‌کر بۆ دابینکرنا مافی گه‌لی کورد؟

پلانا قه‌کۆلینی بۆ سه‌ر دوو دمرکه‌هانها تیه پارقه‌کرنا، دمرکه‌هی ئیک ماف و سه‌رده‌ریکرنا کوردان به‌ری دروستبوونا دمه‌له‌تا عیراقی. دمرکه‌هی دووی مافی کوردان ده‌ستورێ عیراقی دا پشستی دروستبوونا دمه‌له‌تا عیراقی هه‌ر ژده‌ستورێ ئیک یی سالا ١٩٢٥-١٩٥٨، ده‌ستورێ سالا ١٩٦٤-١٩٦٨، ده‌ستورێ سالا ١٩٧٠-١٩٧٠، ده‌ستورێ به‌رده‌وام یی عیراقی ل سالا ٢٠٠٥-، گه‌رنه‌تی یاسایی د پاراستنا ئه‌وان مافان دا.

١- مافین کوردان ل عیراق

ل ئەفی دەرگەهێ دئ مافین کوردان دابەشی سەر دووقوناغان کەین ب ئەفی پەنگی:

١-١: مافین کوردان ل عیراق بەری دروستبوونا دۆلەتا عیراق:

پشتی شەڕێ چالەدەرانی ١٥١٤-ئ دناقەرا هەردوو دۆلەتێن مەزنی عوسمانی و سەفەوی دا ل ریکەفتنامەیا ئەماسیا ١٥٥٥ ئەردئ کوردستان بۆ جارا ئیک هاتە پارقە کرن (بەئ دابەش کرنا ل سەر ئەردی و ب فەرمی ل ریکەفتنامەیا زەهاو ١٦٣٩-ئ بوو). هەردەم عوسمانی و سەفەویان ل سەر دابەش کرنا ئەردئ کوردان ریکەفتن کریه هەر ل ئەرزەپۆما ئیک وەلاتێن (تورکیا، ئێران، عیراق و سوریا) هاتە دابەش کرنا. ل هەمی قوناغان بەردەوام دانا مافین کوردان ل دەقەرئ هاتینە رەت کرنا. هەبوونا سامانی سڕۆشتی یێن سەر ئەرد و ژێر ئەرد و ب تاییەت پەتروولا کوردستان ئێگەرێن بەیزوونکو دۆلەتێن دەرۆبەر بێه ریکر بۆ دروست کرنا دۆلەتا کوردستان، (حسین، ١٩٥٥: ٧؛ الطنازفتی، ب:س: ٤١٩). ئیدی کورد وەکی هاوولاتی کەفتنە دناق چارچوقی سنووی چوار دۆلەتان دا و هەر ئیکێد چارچوقی دەستور و یاسایێن خۆ داسەردەری دگەل کر، گەلەك جاران سەردەری کیمتر ژاوەلاتیێن خۆ دگەل دا کریه. هەرچەندە بەرئ کورد ل ئەزەربێجان و ئەرمینا ب رێژمیه کا ژۆر هەبووین، بەئ دۆلەتا سوفیه تی پێخەمەت هندی پرت و بەلا ف بێن و د نا ف نەتەوهیێن دی دا بهێنە حەلاندن بەرنامە بۆ جەپێن دی فەگۆهاستن و بەلا ف کرنا.

ل چەرخی بیست عیراق ل بن دەستەلاتا دۆلەتا عوسمانی بوو، بۆ سەر سێ پشکێن کارگیری ب نا ف (ویلایهت) ئێبەغدا، بەسرا و مۆیسلی پارقە کر بوو. بەئ پشتی شەڕێ جیهانی ی ئیک ل ٢٣-ئ چریا دۆو ١٩١٤-ئ هیزێن بریتانیا ژینگەهێ هندستان بەرهف بەسرا هاتن، و ١٩١٦-ئ هندی شەستەن خوارن، بەئ ١١ ئادارا ١٩١٧ شیان ویلایهتا بەغدا بگرن، و مۆیسلی دووماهی ویلایهت بوو ل ١٩١٨-ئ شیان بچن دناق دا، (العساف، ٢٠١٠: ١٤؛ ترتب، ٢٠١٣: ٤٥).

ژقەرێژا رویدانی دەقەرئ ل وەلات ئیتالیا کۆنگرئ سانریمو (San Remo) ل ١٨-٢٦ ی نیسانا ١٩٢٠-ئ هاتە ساز کرنا، ل دویف کارنامەیا کۆنگرئ عیراق ئیک ژ ئەوان وەلاتان بوو یێن کو سیستەمی (ئنتداب) بریتانیا ل سەر هاتیه سەپاندن، (باومر، ٢٠١٨: ٦٦)، بریتانیا حکومەتا عیراق ل دویف خواست و بەرژمەندیا خۆ دانا، پراپیا کارێن و ل بن فەرمانێن نووینەری (مەندوب) ئێبریتانیا بوون. هەرچەندە کوردان جارا داخوازا هندی مافین کیم دکرنا، بەئ کیم جارا ژا لای دەستەلاتداریێن دەقەرئ فە هزر ل پیدانا مافین کوردان

هاتیه کړن. سهرپرای هندئ کو ویلایه تا مؤیسل زیددتر ژویلیه تیډی دی یڼ ل بن دهسته لاتا بریتانیا ئازادی وماف پی هاتبوونه دان.

ل ۱۹۱۸ئ شیخ مهمودئ حهفید (۱۸۷۸-۱۹۵۶) په یوهندی دگهل بریتانیا هه بوون، بریتانیا د چارچوئ دهسته لاتا وی دا ل دهقهرئ هندهک ماف ودهسته لات پی دابوو ورپهفته نهکا زارهکی د گهل ئیک دا هه بوو، (مخیه دین، ۲۰۰۶: ۲۶)، به ئی ژبه رکو دگره نتیکری نه بوون و د چارچوئ یاسای دا نه هاتبوونه ریڅخستن، لهوما گه لهک قه نه کیشا و زوو هاتنه ژناقېرن.

به ری بریتانیا عراقی داگیر بکه تن، عراق ل بن دهسته لاتا دهولته عوسمانی بوو، ل بن (یاسا بنگه هی یا عوسمانی/ قانون الأساسی العثماني لعام ۱۸۷۶) دهاته برپه برن، پشتی عراق بوویه دهولته ژی کار ب هه مان یاسای دهاته کړن، بی ئامازه ب چ مافین کوردان به ئنه دان، به ئی پشتی داگیرکرنی بالاده ستیا بریتانیا ل عراقی یا دیار بوودگهل وئ یاسای ټوونوینه ئی بریتانیا (مندوب سامی) بۆ برپه بړنا عراقی (لائحه تعلیمات هیئة الإدارة العراقية لعام ۱۹۲۰) په سه ندرک، ودهقئ یاسای دا ب ئاشکرای هه ست ب دهسته لاتا بریتانیا دهاته کړن، ل خالین دهسته پکی ئامازه ب هه بوونا دهسته لاتا بریتانیا ل عراقی ددا وگوهداریکړنا کاربه دهستین عراقی بۆ رپه به رین بریتانی ل عراقی کربوو، (لائحه تعلیمات هیئة الإدارة العراقية، ۱۹۲۰: ۱، ۳)، به ئی چ باسیمافین کوردان ل عراقی نه کربوو.

دگهل دهولته بوونا عراقی دهولته تیډی سه رکه فتی یڼ زلهیزل دهقهرئ دسه پنیکی یج جیهانیدا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) بۆ چاره سه رکړنا کیشه یڼ هه ین وئیڅلاکړنا کاروباریڼ ب رپه بړنا هه ریم (ولایه) یڼ دبن دهسته لاتا عوسمانیان داریکه فتنامه یا (سیقه ر) ل ۱۰-۰۸-۱۹۲۰ هاته سازکړن، کیشه یا کوردان تیډا هاتبوو باسکړن، نهقه ئیکه م جار بوو مافین کوردان ب ئاشکرای به ئنه باسکړن کو تیډا داخوازا دروستبوونا کیانه کئ سه ربه خو و سیاسی بۆ کوردان د چارچوئ ریکه فتنامه کا نیقه دهولته تی دا بکه تن سهرپرای هندئ دهقهرئ کوردانه می بخو قه نه دگرتن، تیډا نه خشه رییه ک بۆ دروستکړنا "دهولته کا کوردی" ل سنورئ تورکیا یا نوکه هاته دانان، دسج به ندان دا ئامازه پی دکر، (حسین، ۱۹۵۵: ۱۳، ۲۶؛ بارزانی، ۲۰۲۰: ۴۲۹؛ تاله بانی، ۱۹۶۹: ۱۵۱)، ب نهقی رهنکی:

به ندی ۶۲: ل بازئری سته مبولئ لیژنه یه ک دی ژنه ندامه تیانووینه رین حکومه تیډی بریتانیا وفره نسا وئیتالیا پیکه یټ، ب مه به ستا ئاماده کړنا پرژمه یه کئ ئوتونومی دماوه یڼ

شەش مەھان دا بۆ پەرانی دەقەرین کوردان یێن دکەقنە رۆژەلاتی فوراتی وباشووری رۆژناقایێ ئەرمنیا.

بەندی ٦٣: حکومەتا تورکیا دماوہی سە مەھان دا پشتی کو ئەو بریار دگەھیتی دئ رازمەندی ئسەر قەبوولکرن و بجەئینانا وان بریاران نیشان دەتن، یێن کو ئەو لیژنە دەرئەخت.

بەندی ٦٤: گەلێ کورد ل ئەوان دەقەرین کو د بەندی ٦٢- دا هاتیندماوہی ئیک سال دا پشتی بجەئینانا ئەق پەیمانامە دئ داخواریا خۆ پیشکشی کۆمەلا گەلان (عصبە الامم) کەن، ئەگەر دەرکەقیت کو پەرانی ئاکنجی ئەقان دەقەرەن حەز دکەن دسەرەخۆ بن ژتورکیا ونەتەوہی ئیکگرتی گەھشتە ئەوئ باوہری کو خەلک ئەقان دەقەرەن دشین دسەرەخۆ بن، دقیت تورکیا ئسەر ئەوئ بریارێ رازی بییتودەستبەرداری ھەمی مافین خۆ ل ئەوان دەقەرەن بییتن.

ئەقە د دەمی دا بوو کو بریتانیا ل ١٩٢١- کۆنگرێ قاھیرە سازکر بوو، کیشیا کوردان ل عیراق ئیک ژ پرسی کۆنگرە یێن سەرەکی بوو، ل سەر بنەمای پەیمان سقەر یا ١٩٢٠- ئیک ژ بۆچوونین دناق کۆنگرەیی دا دانانا کیانەکی کوردی یێ سەرەخۆ ل عیراق بوو، وینستون چیرچیل (١٨٧٤-١٩٦٥) وی وختی وەزیری چەنگی یێ بریتانیا بوو، پشتەقانی ئەق بۆچوون دکر، (الأتروشی، ٢٠٠٥: ٦٦). ھەر چەندە عیراق ل سالا ١٩٢١- ببوو دەولەت، بەلێ (إنتداب) ل بریتانیا ئسەر یا بەردەوام بوو ھەتا سالا ١٩٣٦- ھەر د ئەوی دەمی دا وەکی مە ئامازە پێ کری بریتانیا پەيوەندی دگەل کوردان و دەستەلاتا شیخ مەحمودیھەبوون، بەلێ ب بۆرینا دەمی بریتانیا ئەو پیشنیار ئسەر کاغەزێ ھێلا ونەکەفتە دبواری بجەئینانێ دا.

ئیدی کوردان داخواریا مافین خۆ کر وپشتی چەند دانوستاندنان ل ٢٤ شۆباتا ١٩٢٢- بەیانەکا فەرەمی وھەقشک ژلایێ بریتانیا و عیراق دەرکەفت یا بەرنیاس ب(داخۆیانیا جەژنا ژدایکبوون - تصریح عید میلاد)، تیدا ب ئاشکرا بریتانیا و عیراق ئامازە بدانا ھندەکە مافین گەلێ کورد دچارچووق سنورین دەولەتا عیراق دا دکر، دیسان ئیکارین دروستکرنا حکومەتەکا کوردی دسنورئ دەولەتا عیراق دا، (محیدین، ٢٠٠٦: ٣٣؛ جواد، ٢٠١٤؛ بارزانی، ٢٠٢٠: ٤٣٠)، بەلێ نە کەفتە دبواری بجەئینانێ دا وچ قەوارەکی سیاسی یان حکومەتیان کارگیری بۆ کوردان ل سنورئ دەولەتا عیراق نەھاتنە دروستکرن، بەکو بەرەقازی ریکری ل ھەر بزاقەکا کوردی د ھاتەکرن.

گهلهك ب سهر پهيمانا (سيقهه) شهدمرباس نهبوو دملهتا توركيا ل دهقهري بهيز كهفت، پشكداري پهيمانامهيا (لوزان)ل-٢٤ى تهموزا ١٩٢٣ى سويسرا بوو كوزيدمتر بو ئيكلارنا كيشهيين دهقهري يئن دناقههرا بريتانياوتوركيا دا بوو، ب پشكداريا وهلاتين بريتانيا وتوركيا وفرهנסا وئيتاليا وزاپون ورؤمانيا ويؤگسلافيا، (حسين، ١٩٥٥: ٣٨). دريكهفتنامى دا دملهتا عوسمانى ب فهرمى ههلههشاند وسنورئ دملهتا توركيا يا نوو دهستنيشانكر، بهندين پهيمانا (سيقهه) هاتنه پشتگوه هافيتن ويغ گوهدان ب مافين كوردان كوردستان هاته پارقهكرن، دچ بهندان دا ئاماژه ب كوردانهكرپاش وي ل بهندي ٨٨ى يغ دهستورئ توركيا يغ سالا ١٩٢٤ى گؤت: ههمى ئاكنجيئن توركيا بى جوداهيا ئاينى ونهژادى توركن، (حهسرهتيا، ٢٠٠٧: ٢٢).

١-٢: مافين كوردان ل عيراقى پشتى دروستبوونا دملهتا عيراقى:

ل سهد ساليئن دروستبوونا دملهتا عيراقى ژا ١٩٢١ى تا ٢٠٢١ى دچهند قوناغين جودا دا گوهورين ب سهر دهستورين عيراقى دا هاتيه ژييكهم دهستورل سالا ١٩٢٥ى تا دهستورئ سالا ٢٠٠٥ى، ئهفجا ئهم دئ ئهقى دمرگهه بؤ سهر دوو قوناغين گرنگ بهرى سهرهلدانى وپشتى سهرهلدانى پارقه كهين:

١-٢-١: مافين كوردان ل دهستورين عيراقى ژ ١٩٢٥ تا ١٩٧٠ى:

ل ئهقى دمرگهه ب ريزبهنديا ميژوووي دئ خوندانهك بؤ مافين كوردانژروويئ ياسا ودهستورى قه شروقه كهين:

١-٢-١-١: دهستورئ عيراقى يغ سالا ١٩٢٥ى:

ل بن (ينتداب) ل بريتانيا دملهتا عيراقى ل ١٩٢١ى دروست بوو، پشتى دروستكرنا دملهتا عيراقى وپيخههت ئاكارنا سازيين دملهتن يئن دهستورى ل ٢٢-١٠-١٩٢٤ى مهلكئ عيراقى فهيسهلى ئيكن (١٨٨٣-١٩٣٣) بؤ ههلبزارتنين جقاتا نووينهران يا دامهزرينهر ياسايهك دمرئيخست، تيدا ب هويرى باس ل ريكارين ههلبزارتنان هاتهكرن، ئهندامين جقاتا نووينهران دسى پرؤسهيين جودا دا وب شيويهكئ نه ئيكسهه دهاتنه ههلبزارتن، ههر ٢٠ هزار كهسين (نير) مافئ ئيك ئهندام دجقاتا نووينهران دا ههبوو، هندهك مهرجين ئاسايى بؤ كانديدان هاتنه دهستنيشانكرن، (قانون إنتخابات النواب، ١٩٢٤: م ٣، ٦).

بهلى پشتى ههلبزارتن جقاتا نووينهران ئيكهم پرؤزه دهستور ژلايغ دهستههلاتدارين بريتانيا قه ل ٢١-٠٣-١٩٢٥ى بؤ بريقههبرنا عيراقى (ياسا بنگههين يا عيراقى)^(١) هاته دانانوزلايغ جقاتا دامهزرينهر يا عيراقى قه هاته پهسهندكرن، بئ چ نووينهرهكئ كوردان پشكداريئ تيدا بكهتن، ژ ١٢ بهندان پيكداهت، ئهقى ياسايغ ههمان هيژا

دهستوری هه‌بوو، (محیدین، ۲۰۰۶: ۴۸)، دهسته‌لاتا یاسادانانێ (جقاتا گهل - مجلس الأمة) (جقاتا ماقولان - مجلس الأعيان) و (جقاتا نووینه‌ران - مجلس النواب) پیکدهات، ل گۆر یاسایی مافێ خۆ کاندیدکرنێ ب هه‌می عیراقیه‌کی دابوو و کورد ژێ دئه‌وی چارچووه‌ی دا هژمارتن، ب ده‌نگدانه‌کا نه‌ینی دئ کاندید ژلایی خه‌لکی قه‌ هینه‌ هه‌لبزارتن، بتنێ زه‌لامان مافێ خۆ کاندیدکرنێ و ده‌نگدانێ هه‌بوو. ده‌نگهل هندئ ئه‌ندامین (جقاتا ماقولان) ژلایی مه‌لکی قه‌ ده‌اتنه‌ دامه‌زراندن، پیدقی بوو ژ چاریکا ژمارا ئه‌ندامین (جقاتا نووینه‌ران) زیددتر نه‌بن و ئه‌ندامه‌تیا هه‌ر ئیکی ۸ سال بوون، هه‌ر ۴ سالان مه‌لکی نیقه‌کا ئه‌ندامین ئه‌وئ جقاتی دگوه‌رتن و ماف هه‌بوو دووباره‌ بکه‌تن، (القانون الأساسي العراقي ۱۹۲۵: م ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۷، ۶۳). شی‌وازی پیکهاته‌یا ده‌سته‌لاتا یاسادانانێ بۆ سه‌ر دوو جقاتان زیددتر ژ کاریگه‌ریا سیسته‌می په‌رله‌مانی بریتانیا بوو، سه‌ره‌رای هندی دیاسا بنگه‌هی یا عیراقی دا ریکارین یاسا خۆ کاندیدکرنێ چ ئاماژه‌ ب مافین کوردان جودا نه‌دابوون، به‌لێ ب گشتی وه‌کی هاوه‌لاتین عیراقی ل دویف رێژه‌یا ده‌ستنیشانکری بۆ ده‌قه‌رین کوردان پشکداری جقاتا گهل (په‌رله‌مان)ی دبوون.

ب بۆرینا ده‌می سێ راستقه‌کرن ب سه‌ر (یاسا بنگه‌هی ۱۹۲۵)ی دا هاتن، یا ئیکی ل ۲۹-۰۷-۱۹۲۵ئ بوو، یا دووی ل ۲۷-۱۰-۱۹۴۳ئ، یا سێ ل ۱۰-۰۵-۱۹۵۸ئ، به‌لێ ئه‌و راستقه‌کرنین ل سه‌ر هاتینه‌کرن چ په‌یوه‌ندی ب کوردان قه‌ نه‌بوو، (تعديلات الثلاثة لقانون الأساسي العراقي لعام ۱۹۲۵). به‌لکو کورد بێ رازه‌مه‌ندیا خۆ وه‌کی هاوه‌لاتی د چارچووه‌ی ده‌وله‌تا عیراقی دا هژمارتن، زیددباره‌ی هندی رێژه‌یه‌کا ژۆر یا کوردان ل عیراقی ب تایبه‌ت ل ویلايه‌تا مؤسسه‌له‌بوون. ل هه‌لبزارتن خۆلا ئیکی یا په‌رله‌مانی عیراقی (ته‌موزا ۱۹۲۵ تا کانوونا دووی ۱۹۲۸)، کو ژ ۸۸ ئه‌ندام په‌رله‌مانانی پیکدهات، ۱۴-۱۵ ئه‌ندامان کورد بوون، نووینه‌رایه‌تیا لیوایی هه‌ولێر، سلیمانی، مؤیس و که‌رکوکی دکر، (ئۆمه‌ر، ۲۰۰۷: ۷).

د ئه‌وی ماوه‌یی دا بۆ رازیکرنا کوردان حکومه‌تا عیراقی چهند سۆزه‌ک بۆ بجه‌ئینانا هنده‌ک ژ مافین کیم پێ دا بوون. به‌لێ ل (یاسا بنگه‌هی یا عیراقی) چ باسێ مافین کوردان نه‌هاته‌کرن ژ به‌رکو ل ئه‌وئ قوناغێ شیخ مه‌حمودی حه‌فید زیددتر ده‌گهل عوسمانیا (تورکیا) بوو ل دژی ده‌سته‌لاتا ئینگلیزا (بریتانیا)، ل ۰۲-۱۱-۱۹۲۲ئ شاندی کوردی یێن حکومه‌تا شیخ مه‌حمودی بۆ دانوستاندنا د گهل کۆمیسهری بلند چوو به‌غدا، هنده‌ک داخوازیێن مه‌زن بخۆ قه‌ دگرتن ژ هه‌وان دانپیدان ب سه‌ره‌خۆیا باشوری کوردستان و دیارکرنا سنورین کوردستان و گه‌له‌ک تشتیێ دی، بریتانیا بۆ ئه‌وی ده‌می پشتگری نه‌دکر به‌لکو تا گه‌هشتیه‌ ئه‌وی پاده‌یی ل سالا ۱۹۲۴ئ باژیری سلیمانی گرت، (محیدین، ۲۰۰۶: ۲۶، ۳۱، ۳۷)، ژ ئه‌گه‌رین دیویلايه‌تا مؤیس کو پراڤیا ئاکنجیێ وئ

بکارئینانا زمانێ کوردی هندهک بواران دا دهستنیشانکرن، ل بهندی دووی ئاماژه ب ئهوان دهقهران دکر یێن پیدقی یه زمانێ دادگههان لئ کوردی بیت ئهو ژێ (ئامیدی، زاخو، زیبار، ئاکری، کویتسجق، رانیه، رمواندوز، کێل (قادر کرم)، چهچهمال، سلیمانی، ههلهبجه وشههريازار). ل بهندی سیئ ئهو دهقهریئ دادگههین ئهوان دشین زمانین (عهربی، کوردی وتورکی) بکاریین ئهو ژێ ئهقهنه (دهۆک، شیخان، آرییل، مهخمور، کهرکووک وکفری)، ل بهندی پینجی ل هندهک دهقهران زمانێ کوردی کره زمانێ فهرمی ژدهرفهی دادگههان بهلکو بۆ دام ودهزگههانزیلی دهمزگههین تهکنیکی وههوالگیری یێن بنگههین دهستیکی یێن ومزارهتان دناقهرا (لواء موصل) ودهقهراریح دا وزمانی ئهوان هیلا ب عهربی، ئهو ژێ دهقهریئ (ئامیدی، ئاکری، دهۆک، زاخو، زیبار، آرییل، مهخمور، کویت، رانیه، رمواندوز، چهچهمال، کێل، سلیمانی، ههلهبجه وشههريازار)، دیسان ل دهقهراریئ (کهرکووک وکفری) دئ زمانین کوردی وتورکی فهرمی بن، ژیلی ئهوئ چهندي ل بهندا شهنی یاسای باسی زمانێ قوتابخانان کریه ودهگوت: ل ههمی قوتابخانین دهستیکی ل ئهف دهقهراریئ مه ناف دئهقی یاسای دا لئ ئینان، دئ زمانێ فیرکرنی زمان مال یێ پتیریا قوتابیئ ل قوتابخانی بیت، سهپهرایی هندئ کو عهرب یان تورک یان کورد بن، (قانون اللغات المحلية، ۱۹۷۴)، زمانێ کوردی ل قیره بتنی وهکی زمانهکی نافخویی یاسای سهپهدری دگهل دا کر، ل دهستوری ئاماژه پئ نهدابوو، ههر د ناقرهۆکی دا ههمان یاسا هندهک جهان ریگری کریه، ل ههمی دهقهریئ کورد لئ د ئاکنجیمافی بکارئینانا زمانێ کوردی نهادهه کوردان.

ههبوونا ریزیهکا زۆر یا کوردان ل عیراقی وپشتگوه ئیخستنا ئهوان دیاسا بنگههی یا عیراقی دا، ئیدی کوردان داخوازا مافیئ خو یێن نهتهومی کرن، ژبههر هندپشتی عیراق ل سالا ۱۹۳۲-ئ ژبن (انتداب) ل بریتانیا خلاس بووی ودقیا بیتهنداما (کۆمهلاگه‌لان- عصبه‌ الأمم) هندهک پیکری کهتن سهر ستویی وئ، بهیانامهیهک بهلاق کردناقهروکا وئ دا چهند سۆزهک دهربارهی مافیئ گهلئ کورد وکیمنهتهوهیان ل عیراقی دان. ل بهندی دووی یی بهیانامی ئاماژه ب پاراستنا مافیئ کیمنهتهوهیان دکر، دیاردکر کو مافی پاراستنا ژیان وئازادی بئ جوداهیکن ژئهگهرئ ناسنامی وزمانی ورهگزی وئاینی ههیه، دبهندی چواری دا باس ل زمانێ کوردی وفهرمیبوونا وی دکر، ل بهندی نههی دوویاتی ل فهرمیبوونا زمانێ کوردی ب ملی زمانێ عهربی ل دهقهریئ لیواییئ مویسل، ههولیر، کهرکووک و سلیمانیئ کریه، دگهل باسکرنا چهندين مافیئ دی یێن گشتی، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۴۳)، بۆ ئهوئ قوناغی ل کوردستانا عیراقی تشتهکی باش بوو ژبههرکوئهگهر ب کوردیئ پارچهیئ دی یێن کوردستانی بهینه بهراوردکرنب چ شیوازهی ماف پئ

نەدەهاتنەدان، د گەل ھندئ ل عیراق و دسیستەم مەلکی دا کورد د چارچووقی ھاوولاتیووون دا گەشتن ھندەک پلە و پۆستین بلند و فەرمی وەکسەرۆک و مزیر و رێقەبەرین گشتی... ھتد، (جواد، ۲۰۰۴)، بەلئ ب گشتی ئەو رێکە بۆ کوردان نەدەهاتەدان، ب تایبەت ژمافین نەتەوویی دبی بەھر بوون، ژبەرکو کۆمەلا گەلان نەشیا چ شیواز یان ئامرازەکی ببینیت حکومەتا عیراقی پێ نەچار بکەتن پشتی سەرپەخوویی سەرپەدریەکا باش د گەل کوردان و کیم نەتەوویی د بکەتن، (محیدین، ۲۰۰۶، ۴۶).

ئیدی کوردان داخووا مافین خو د چارچووق دەستوری و یاسای دا کرن، ل ئەقی قوناغ ھندەک بزاقین لەشکری یێن دەقەرئ داخووی بۆ حکومەتین عیراقی ھەبوون، وەکی شۆرەشین بارزان یا ئیک ۱۹۳۱-ئ ویا دووی ۱۹۴۳-ئ چەند جارن دانوستاندن د گەل حکومەتی ل سەر پیدانا ھندەک مافین کوردان دکرن، بۆ میناک ل ۱۹۴۳-۱۹۴۴ (مەلا مصطفی بارزانی ۱۹۰۳-۱۹۷۹) زنجیرەکا دانوستاندن دەرپاری ماف و خواستین گەلی کورد دگەل حکومەتا عیراقی کرن و چەند جارن رێکەفتن کر، بەلئ د بی ئەنجام بوون و بجە نەئینان، ژبەرکو حکومەتا عیراقی یا بەرھەف نەبوو مافین گەلی کورد بدەتن، (محیدین، ۲۰۰۶: ۶۳)، ئیدی بارودوخ وەکی خو ما ھەتا گوھورانکاریین سیاسی ل عیراقی پەیدا بوون.

۱-۲-۲: دەستور عیراقی یخ سالا ۱۹۵۸-ئ

پشتی دامەزراندنا چەند پارتین سیاسی یێن کوردی ل عیراقی وەکی حزب ھیوا ل ۱۹۳۹-ئ، حزب رزگاری ل ۱۹۴۵-ئ و پارتی دیمۆکراتی کوردستان ل ۱۹۴۶-ئ، (العساف، ۲۰۱۰: ۴۰)، کوردان خو رێک ئیخت و ھندەک داخووا د چارچووق سیاسی دا ژ دەستەلات عیراقی ھەبوون، د گەل ئەو رویدانین گرنگین یێن ل عیراقی پەیدا بووین. ھزرا ئیکەتیا عەرەبی (الاتحاد العربي - الهاشمي) ل سالا ۱۹۵۷-ئ پەیدا بوو، کار بۆ ھاتەکر و ل ۱۴-ئ شۆباتا ۱۹۵۸-ئ ھاتە راگەھاندن، ب پالېستیا بریتانیا ل دژی کۆمارا ئیکگرتی یا مصر و سوریا ب پشەقانی سۆقیەتی ل ۲۲ شۆباتا ۱۹۵۸-ئ ھاتە راگەھاندن، دەستوری ئیکەتیا عەرەبی (ئوردن و عیراق) ھاتە پەسەندکر، ژبلی ئیکگرتنا ھەردوو وەلاتان جودا چ باس ل مافین کوردان نەھاتبووکر، (دستور الاتحاد العربي، ۱۹۵۸)، بەلئ گەلەک قەنەکیشاوشۆرەشا ۱۴ تیرمەھا ۱۹۵۸-ئ ھاتە ئەنجامدان. قوناغەکا نۆی یا خەباتا سیاسی و دیپلوماسی و جەکداری بۆ کوردان ل عیراقی دەستیپکر. زقرینا مەلا مصطفی بارزانی ئیکەتیا سۆقیەت بۆ عیراقی وقەبیلکرنا وی ژلای حکومەتا عیراقی قە، رێپیدانا بارەگایین لایەنن سیاسی یێن کوردی و ئەنجامدانا چالاکیین خو ب ئاشکرا ل بەغدا ژ ئەوان (پارتی دیمۆکراتی کورد)، ھەر د چارچووق خەباتا رموشەنبیری و سیاسی دا چەند رۆژنامە و گۆقار و بەلاقوک

دەرئێخستن و ئەنجامداننا فێستەفالی ئێن رەوشەنبیری و سیاسی، (جواد، ۲۰۰۴). ل. ۰۴ ی نێسانا ۱۹۵۹-ی رۆژنامەیا (خەبات) یا مۆلەتپێدای ب زمانێ کوردی وەکی زمانحالی پارتی دیموکراتی کوردستان ل بەغدا دەرکەفت.

ژێنەجامی شۆرەشا ۱۴ ی تەموزی دەستورێ بەروەخت یی سالا ۱۹۵۸-ی هاتەدانان، یاسا بنگەهی یا عێراق ل سەر دەهاتە برێقەبرن هاتە هەلوەشاندن. سیستەمی مەلکی بۆ کۆماری گۆهۆری، بەلێ ژبەرکو دانانا دەستوری دکاندین نەئاسایی دا ل ماوەیی دوو حەفتیان هاتە ئقیسین و پراگەهاندن، وەکی دەستورەکی وەختی هاتەدانان، برپار بوو پشیتی ئاساییوونا پەوشا عێراقی دەستورەکی بەردەوام بەیتەدانان کو دەرپرینی ژخواستین گەلێ عێراقی بکەتن، بەلێ ئەو دەستورە نەهاتەدانان، بەلکو کار ب ئەقی دەستوری هەتا کانوونین سالا ۱۹۶۳-ی هاتەکرن.

دەستورێ ۱۹۵۸-ی دا ئاماژە ب هەبوونا کوردان ل عێراقی کر، د گۆت (دەستەلاتا عێراقی هاتیە ئافاکرن ل سەر بونیاتی هەفکاریێ دناقبەرا هەمی هاوولاتیان دا کە رێز ل مافین ئەوان بەیتە گرتن و ئازادی و سەربەستیا وان بەیتە پاراستن، کورد و عەرەب هەفپشکن دئەقی وەلاتی دا، ئەف دەستورە دانێ ب مافین ئەوان یین نەتەواوەتی دچارچۆقی عێراقەکا ئیکگرتی دا دکەتن)، (دستور جمهوریة العراق، ۱۹۵۸ م: ۳)، ئەفە بۆ جارا ئیک بوو دتیکستین دەستورەکی دا ژ وەلاتین کوردستان ل سەر هاتیە پارقەکرن ب فەرمی دانپێدان ب هەبوونا نەتەویمیا کوردبەیتەکرن، هەر دیسان وەک هەفپشکین عەرەبان د عێراقی دا بەیتە هژمارتن. هەر چەندە پێش وەخت ل ریکەفتنامەیا سێقەر ۱۹۲۰-ی باس ل هەندەک مافین کوردانکربوو، بەلێ نە دەستور و یاسایین چ وەلاتان دا، بەلکو ریکەفتنەک بوو و پاش ب ریکەفتنەکا دی هاتە پشتگۆه هافیتن.

هەرچەندە پشیتی شۆرەشا ۱۴ تیرمەها ۱۹۵۸-ی ل عێراقی داخووا سەرەکی یا کوردان بدەستقەئینانا حوکمی ئۆتۆنۆمی بوو، بەلێ حکومەتا عێراقی دقیا کیشەیا کوردان دچارچۆقی یاسایا (لامرکزیة) دا کارگیری دا چارەسەر بکەتن، وەکی هەمی دەقەرین دی یین عێراقی، مافین وان ل ئەوی دەقەرئ دابین بکەتن، (جواد، ۲۰۰۴).

دەستەلاتدارین عێراقی بەندئ سیی یی دەستورێ عێراقی پشتگۆه هافیت، لەومان مەکتەبا سیاسی یا پارتی دیموکراتی کوردستان (کو سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانی ل عێراقی دکر) دنامەیهکا درێژ دا ل سەر بارودوخی ب مەترسی یی ئەوی سەرەدمی ل. ۳۰-۰۷-۱۹۶۱-ی ئاراستەیا سەرۆک وەزیرین عێراقی لیوا^(۲) روکن عبدالکریم قاسم (۱۹۱۴-۱۹۶۳) کر، و دئیکەم خال دا باس ل پشتگۆهئێخستنا ب ئەنقەست یا ئەوی بەندا دەستوری کر بوو،

دگهل دیارکرنا پشیلکرنا هندەك مافین دی یپن کوردان، (باززانی، ۲۰۲۰: ۲۷۲) هەقیشکی کوردان بتنێ ما دچارچووقی ئەو بەندا نفیسی یا ناڤەرۆکا دەستوری دا ولەشکرێ عیراقي چەندین ھێرش کرنە سەر کوردستان، گەلەك قەنەکیشا ۱۱ ئەیلولا ۱۹۶۱-ئ (۱۱-۰۹-۱۹۶۱ تا ۰۳-۰۶-۱۹۷۵) سەرکردایەتیا کوردستانا عیراقي شۆرەشا ئەیلولێ دەستیپێکر بۆ بەرهەقانیکنێ ژەهەبوونا کوردان و بەدەستقەئینانا مافین گەلێن کوردستانێ دچارچووقی عیراقي دا.

راستە کورد وەکی هەقیشک دعیراقی دا دانە دیارکرن، هەتا کۆدەتایا ۱۹۶۳-ئ هەقیشکی نەهیلایی، دئەوی ماوەی دا چ یاسایەك ژێەرلەمانێ عیراقي بۆ سەلماندنا هەقیشکی کوردان دعیراقی دا دەرئەکەفت. بەندین دەربارەي کوردان ددەستوری دا زیدەتر رستەپین گشتی ورازیکرنێ بوون، ئەو ژێ بۆ چەند ئەگەرەکان قەدگەریت، ل گۆر دیتنا مە ئەگەر بەیته تیبینیکرن ل ماوەی دانۆستاندن دگەل حکومەتا عیراقي پیکهاتەپین پڕانیا شاندين کوردی زیدەتر کەسین سیاسی نەك یاسایی بوون، کو چارچووقەکی دەستوری ویاسایی یێ رێك ویێك بۆ مافین کوردان ببینن و ب دارێژن ژلایەکی دیشە دماوەی دەستەلاتین عیراقي دا هەر ژدامەزراندنی وتا نوکە (۲۰۲۱) رێژمەکا کوردان گەهشتینە ئەندامەتیا پەرلەمانی عیراقي، بەلێ ئەوین دبوونە ئەندام پەرلەمان پڕانیا ئەوان کەسایەتین (جفاکی وئایینی) یپن دەقەرێ بوونوشارمزایەکا باش دبواری یاسایی دانەبوو کو بشین هندەك تیکستین یاسایی د بەرژمۆهەندیا کوردان دا دارێژن. ژێەر هندی نوشیروان مستەفا (۱۹۴۴-۲۰۱۷) باس ل گەرەکا دانۆستاندن ل سەر یاسا ئۆتۆنۆمی دکەتن و دیار دکەتن بۆ دەستکاریکرنا یاسایی پیدقی ب چەند شارمزایەکی یاسایی هەبوو و گەلەك ب دویف دا گەریان هەتا دوو ب دەست کەفتین کو ئەو ژێ د ناف حکومەتی دا بوون وەکی گیانفیدایەك هەقکاری د گەل دا کر، (مستەفا، ۲۰۰۹: ۵۶).

۱-۲-۳: دەستورێ عیراقي سالا ۱۹۶۴-ئ^(۳)

ل ئەفان دەه سالان عیراق د چەند کۆدەتایان دا دەرباس بوو، پشتی کۆدەتایا ۸- شۆاتا ۱۹۶۳-ئ بسەرکەفتی، بەیاناما ژمارە ۱۵ یا سالا ۱۹۶۳-ئ بەلاقەر، تیدا سیستەمی سیاسی ل عیراقي و دەستورێ سالا ۱۹۵۸-ئ ھاتە ھەلوەشاندن. ئیدی پیکولا بۆ ب دەستقەئینانا مافین گەلێ کورد دەستیپێکرن، ل بن گفاشتین سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ و ئەنجامدانا شەری حکومەتا عیراقي ل ۰۱-۰۳-۱۹۶۳ بەیانامەیک دەریخست، تیدا باس ل براهەتی و ھەقالبینا د ناڤەرا کورد و ەرهەبان کر و سۆز دابوو ب دابینکرنا مافین کوردان، پاش ل ۰۲-۰۳-۱۹۶۳-ئ شاندهکی حکومەتی ب سەرۆکایەتیا طاھر یحیی (۱۹۱۳-۱۹۸۶) د گەل نووینەرین سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ مەلا مصطفی باززانی

کوومبوو، پەشنوسەك بۆ چارەسەرکەنا کێشەیا کوردی دا سەرکردایەتیا شۆرەش، بەلێ ئەو رازی نەبوون و پڕۆژەیکە دێ پێشکەشکەر کو داخوایێن کوردان د چارچۆق پڕۆژەیک ئۆتۆنۆمیک دا رێکخست بوون، حکومەتا عێراقی رازی نەبوو ب بەهانیەیا سەرئێخستنا پڕۆژەیک ئێکەتیا نەتەوێ یا عەرەبی، پاش ب نەچاری وئێک لایەنە حکومەتا عێراقی ل ۰۹-۰۳-۱۹۶۳ی د چارچۆق پڕۆژەیکە دا ب ناقد (یاسا دەقەرەن) هەندەک داخوایێن کێم بێن گەلێ کورد خرەقەکر و پراگەهاندن. ئێدی دانوستاندن د ناڤەرا حکومەتا عێراقی و سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردی دا دروست بوون، بەلێ دێج ئەنجام بوون، (جەلال، ۱۹۹۸: ۱۰۲). ژبەرکو هێشتا حکومەتا عێراقی نیازێن چارەسەر یا کێشەیا کوردی نەبوون، ل لایەکی دانوستاندن دکر و لایێ دی یا ژ دەست دەهات دژی کێشەیا کوردی ئەنجام ددا و نە یا بەرهەف بوو چارەسەر بکەن.

هەقەم د گەل هەندێ باسێ هەبوونا دەستورەکی نوو بۆ عێراقی بابەتی گەرم بوو. لەوما هەر زوو کوردان (پڕۆژەیک کوردی بۆ راستقەکرنا دەستوری) ل نیسانا ۱۹۶۳ بەرهەقەر، کو قەرێژا کۆنفرانسێ کۆیه یێ ل ۱۸ ئادارا ۱۹۶۳ی بۆ دانوستاندنا دگەل حکومەتا بەغدا بوو، ئەو کۆنفرانس ب بەرهەقیا نێزیکێ ۲۰۰۰ هزار کەسان ژنوونەرێن پەوشەنبەر و سەرۆک هۆزێن پشتهقانی شۆرەشا کوردستانێ هاتبوو سازکر. پاکچا سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ داخوایێن گەلێ کورد بۆ راستقەکرنا دەستوری عێراقی دیارکربوون. پاش شاندێ سەرکردایەتیا شۆرەش ب سەرۆکایەتیا جەلال تالەبانی (۱۹۳۳-۲۰۱۷) هاتە دەستێشانکر بۆ دانوستاندنا د گەل حکومەتا عێراقی ل سەر ئەقی پڕۆژە، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۱۰۸، ۳۰۵).

بەلێ عێراق بێ دەستور ما هەتا ل ۰۴ی نیسانا ۱۹۶۳ی یاسا(جقانا نیشتمانی یا سەرکردایەتیا شۆرەش/ المجلس الوطني لقيادة الثورة) دەرکەفت، د یاسایێ دا هەمی دەستەلاتێن (یاسادانان، سەرکردایەتیا هێزێن چەکدار، پێکێنانا حکومەتی...هتد) د دەستێ ئەقی سازێن دابوون، ل بەندا ۱۸ی ب ئاشکرایێ دگۆت ئەف یاسایە وەکی دەستوری یە ئانکو ئەقی یاسایێ جەق دەستوری گرت، بەلێ چ ئامازە ب چ داخواز و هەبوونا گەلێ کورد د چارچۆق عێراقی دا نەکربوو، (قانون المجلس الوطني لقيادة الثورة، ۱۹۶۳: ۱۸). هەر چەندە بەری ئەنجامدانا کۆدەتایێ بەعسیان چەندین پەيوەندی د گەل سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ کرن و سۆز ب کوردان هاتبوودان کو داخوایێن ئەوان د چارچۆق ئۆتۆنۆمیک دا چارەسەر بکەن، درویشمێ کوردان ل ئەوی سەردەمی (دیموکراتی بۆ عێراقی و ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانێ) بوو، بەلێ پشتی دەستەلات گرتیە دەست خو ژ پێدانا مافی ئۆتۆنۆمی قەدزی ویتنی د بەیانامەیا ئێکی دا داخوایا بەیزکرنا برایەتیا کورد و عەرەبان

دكر، (محیدین، ۲۰۰۶: ۱۲۷، ۲۰۶). ئەقە ژى وەكى دەستورین بوری زیدەتر ئەو سوزین دەهاتنە دان یین زارەکی بوون وحەز نە دکر بجە بینن لەومان پتیرا جارن خۆ قەدزین هەبوو ژلایین حکومەتین عیراقی قە یان ژى وەکی پیدقی نە دەهاتە بجە ئینان.

پشتی رویدانین سالا ۱۹۶۳-ئ گۆھۆرینین سیاسی ل عیراقی پەیدا بوون، گەلەك هەول دەهاتنەدان ژلایین سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستان (ئەیلول) -ئ قە کو (لامەرکەزیت) ب دەقەرین کوردی بهیتەدان پیخەمەت هندی بشین هندیە مافین خۆ یین بچووێک بدەستقە بین، (لامەرکەزیت) ئیک ژداخوازین گەلەك شانین کوردستانی یین دانوستاندا دگەل بەغدا بوو. هەتا یاداشتنامەیک بۆ شانین کوردستانی یین دانوستاندا ل قاهیرە ۰۸-۰۴-۱۹۶۳-ئ بەرەفکر وتیدا داخوازا (لامەرکەزیت) کر، ئەگەر عیراق بجیت دناف پرۆژەیی (ئیکگرتنا عەرەبی) دا، ئەگەر نەچوو داخوازا حوکم ئۆتۆنۆمی (حکم ذاتی) دکهین، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۱۸). حکومەتا عیراقی ژى ئیدی هزر ل هندی کر پیرسا کوردی ل عیراقی د چارچوقەیی سیستەمی کارگیرى یین (لامەرکەزی) دا چارەسەر بکەتن، بۆ ئەقە مەرەمی جقاتا نیشتمانی یا عیراقی بەیاننامەکا دەرکر کو تیدا (لامەرکەزیت) ب کوردا دابوو. ژبەر هندی ل نیسانا ۱۹۶۳-ئ گەرەکا دانوستاندا ناقبەرا سەرکردایەتیا شۆرەشا ئەیلولی و حکومەتا عیراقی دا هاتە ئەنجامدان، ل کونوسی گەر دووی یا دانوستاندا ل ۰۲-۱۰-۱۹۶۳-ئ ل خالا پینجی وەکی گلهیی ل حکومەتا عیراقی دیارنەکرنا هویرکاتیین لامەرکەزیتا ژلایین جقاتا نیشتمانی ب کوردان هاتیهەدان، د خالەکا دی دا شانین کوردستانی دخواست ئەو لامەرکەزیتا بۆ دەقەرین کوردستانی هاتیهەدان لامەرکەزیتەکا سیاسی بییت، نەك کارگیرى، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۱۴). لامەرکەزیت ل ئەقە قوناغی تشتەکی نۆی بوو د دانوستاندا دا د گەل حکومەتا عیراقی هەتا بۆ کوردان ژى یا روھن نەبوو کا دئ چ جورە لامەرکەزیت بییت ژبەر هندی داخوازا هویرکاتیان ژ حکومەتا عیراقی دکر وئەف بابەتە دریژ بوو هەتا ل ریکەفتنامەیا ۱۱ ئاداری شیۆزەکی کارگیرى بۆ دەقەرین کوردستان دیارکری.

ئەقە دەستەلاتی گەلەك نەکیشا ل ۱۸-ئ چریا دووی ۱۹۶۳-ئ کودەتایەکا دی ل عیراقی چیبوو، یاسایەکا دیب ژمارە ۶۱ ل سالا ۱۹۶۴-ئ ب نافی (یاسا جقاتا نیشتمانی یا سەرکردایەتیا شۆرەش) هاتەدانان، تیدا یاسابەری نوکە هاتە هەلوەشانان، (قانون المجلس الوطني لقيادة الثورة، ۱۹۶۴).

هەر چەندە پشتی چەند شەپین دژوار د گەل سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانی سەرئەنجام ل ۱۰-۰۲-۱۹۶۴-ئ بەیاننامەیک سەرۆک کۆماری دەرکەفت ود ئیکەم برگەدا باس ل بجەکرنا مافین کوردان یین نەتەویمی د دەستور د دەمکی یین عیراقی دا دکر،

بەلێ حکومەتی ئەو سۆزە بێجە نەئینا، (محیدین، ۲۰۰۶: ۲۳۹). ۲۹-ی نیسانا ۱۹۶۴-ی پرۆژە دەستورەکی نۆی هاتە بەرھەشکردن و پراگەھاندن، تێداداخوایێن کوردان وەکی پێدقی نەھاتنە وەرگرتن. بەراورد دگەل دەستورێ ساڵا ۱۹۵۸-ی کورد هاتنە پشتگۆھە هاقیتێن وھەفیشکیا کوردان نەھێلا، بتنی دەریارە کوردان دگۆت (عیراقی ھەمی وەکھەفێن دماف وئەریکی گشتی دا ل بەرامبەری یاسایی، جوداھمی ناھیتەکرنە ئەگەرێ پەگەزی یان کوکی "ئەسل" یان زمانی یان ئۆلی، دێ ھەشکار بن ھەمی ھاوولاتی بۆ پاراستنی لێسەر کیانی ئەفی وولاتی بە عەرەب و کورد قە، ئەف دەستورە دانێ بە مافین نەتەوێ بۆ کوردان دچارچۆقی ئیکەتیا عیراقی دا دکەتن)، (دستور جمھوریە العراق، ۱۹۶۴: م ۱۹). ئەفە پشتی دەستیێکرنە شۆرەشا ئەیلوێ ۱۹۶۱-ی بوو.

کورد بە ئەفی بتنی رازی نەبوون و سەرکردایەتیا کوردستانێ داخوای مافین دەستوری ویاسایی یێن کوردان کرن، ل ۱۱ چریا ئیکێ ۱۹۶۴-ی مەلا مصطفی بارزانی یاداشتەک دا عبدالسلام عارفی (۱۹۶۶-۱۹۲۱) سەرۆک کۆماری عیراقی و طاهر یحییەسەرۆکی وەزیرێ عیراقی، کو تیدا داخوایا ھندەک ژمافین گەلی کورد دبوارین جودا دا کریوو، داخوایا راستقەکرنا پارچەیا دووماھیێ یا بەندی ۱۹-ی ژدەستورێ ۱۹۶۳-ی کریوو، ئەوا دگۆت (ئەف دەستورە دانێ بە مافین نەتەوێ یێن کوردان دچارچۆقی ئیکەتیا عیراقی دا دکەتن) بۆ (ئەف دەستورە دانێ بە مافین گەلی کورد ددەتن لێسەر بونیاتی حوکمی ئۆتۆنۆمی دچارچۆقی ئیکەتیا عیراقی دا)، ئانکو داخوایا حوکمی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردان دچارچۆقی عیراقی دا کریوو. پاش حکومەتا عیراقی دچارچۆقی چەندی دانوستاندنێن جودا دا پرۆژەیی حوکمی ئۆتۆنۆمی رێکا وەزیرێ ناخۆ پێشکیشی شانێ کوردی کر، دخالەکی دا ئەف داخوای یە وەکی هاتیە نفیسین رازەمەندی لێسەر کریوو، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۵۳، ۳۷۱). گەلەک جاراحکومەتا عیراقی ل قوناغێن جودا ژنەجاری دانپێدان بە ھندەک مافین گەلی کورد کرینە، بەلێ وەکی پێدقی نەئێخستینە دبواری بھئینانی دا، بەلکو ھەردەم خۆ ژێ قەدزی یە وێجە نەئینایە.

نەرازیبوونا کوردان ژدەستورێ نووی عیراقی بۆ بابەتی پراڤیا شانێن دانوستانکار و یاداشتێن شۆرەشا کوردستانێ عیراقی. ل ۱۲-۰۳-۱۹۶۵-ی مەلا مصطفی بارزانی بەرسقا نامەیا کا طاهر یحیی سەرۆک وەزیرێ عیراقی دا کو تیدا پێشوازی ل ھەولێن وی بۆ چارەسەرکرنا پرسیا کورد ل عیراقی کریوو، ل خالەکی داخوایا راستقەکرنا دەستوری کریەکو یا پێدقی یە تیدا بھیتە نفیسین (گەلی عەرەب ل عیراقی پشکەکە ژنەتەوێ عەرەب، دەستور دانپێدانێ بە مافین نەتەوێ یێن گەلی کورد دکەتن)، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۵۱). ئەف داخوای یە پشتی ئەوێ چەندی هات کو ل دەستورێ ۱۹۶۴-ی بەندی ئیکێ ناماژە بە

هندی دکر کو گهلی عیراقی پشککه ژنهتهودیا عهرهبی (الأمة العربية)، ئارمانجا وی ئیکهتیا عهرهبی یا گشتگیره، حکومهتدی یا پیگیر بیت بو کارکرنی لسه ر بدستهئینانا وی ددهمهکن نیژیک دا کو بشیت دهست پی بکهتن بو ئیکگرتنی دگهل کۆمارا عهرهبی یا ئیکگرتی، (دستور جمهورية العراق، ۱۹۶۴: م ۱)، کو کوردان دخواست بیژن بتنی گهلی عهرهبی پشککه ژنهتهودیا عهرهبی نهک گهلی کورد زی.

هندهک گوهورین ب سهر کاودانی عیراقی دا هاتن ژنهگهري کهفتنا فروکا سهروک کۆماری عیراقی عبدالسلام عارفی ومرنا وی ل ۱۳-۱۰۴-۱۹۶۶ع. عبدالرحمن البزار (۱۹۱۳-۱۹۷۳) ل ۱۸-۱۰۴-۱۹۶۶ع دهست ژ کارکیشانا حکومهتا خو پیشکیشکی سهروکی نۆی ی عیراقی عبدالرحمن عارفی(۱۹۱۶-۲۰۰۷) کر، بهلی ههر ل هه مان روژ بهزاز هاته راسپاردن بو پیکیشانا حکومهتا نۆی یا عیراقی، (محیدین، ۲۰۰۶: ۲۷۷).

دانوستاندنان دگهل سه رکردایهتیا شوهرشا کوردستانی وب تاییهت مه لا مصطفی بارزانیهردموای هه بوو، دهه ند شه ران دا حکومهتا عیراقی شکه ستین مه زن خوارن وهکی شه ری (هندیرین)، چه ندین دیتن د ناقبه را هه ردوو لایان دا دروست بوون هه تا دیدارین عبدالرحمن عارف سه روک کۆماری عیراقی ل سهر پیدانا مافین گه لی کورد، سه ره نه نجام سه روک وهزیرین عیراقی عبدالرحمن البزارپرۆژهیه کی نۆی دچارچۆقی به یانامه یا فه رمی دا ل ۲۹ی حوزمیرانا ۱۹۶۶ع به لافکر کو گه لهک ژداخوازیین کوردان تیدا بوون، نه می پرۆژی ۱۲ خال بخۆ شه دگرتن، تیدا باس ل دانپیدانا فه رمی یا نه ته وه می کورد دچارچۆقی ده ستوری دا دکر، وه که ه فیا کورد وعه ره بان، په یه رموکرنا لامه رکه زیه تا پارێزگه هان، فه رمیکرنا زمانن کوردی ل ده قهرین کوردی، هه بوونا پرۆژهیه کا کوردان دجقاتا نیشتمانی دا ل دویف یاسا هه لبزارتنان، پشکداربوونا کوردان دیۆستین ومزیر ودام وده زگه هیئ گشتی داوپه له یین ده قهران یین دبلوماسی وله شکری، خواندنا ب زمانن کوردی یا وێژه وکه لته ور ومیژوو یا کوردانول زانکۆیا به عدا گرنگی پی به یته دان، ده رنێخستنا رۆژنامه یین سیاسی وئه ده بی ب زمانن کوردیل ده قهرین کوردی، راوه ستاندنا توند وتیژی دژی کیریاین باکوور (ده قهرین کوردستانی کو په یقا شیمال بو دهاته بکارئینان وسامی عبدالرحمن (۱۹۳۲- ۲۰۰۴) وهزیر ئافه دانکرنا باکووری بوو)، نازادکرنا هه می که سین قه یدکری، زهراندا فه رمانبه رین کورد بو سهر کارین له شکری ویۆلیسی ومه ده نی، ئافه دانکرنا ده قهرین کوردی، به لی ل بن گفاشتنابالی شو فینیزم وتۆندرو یی د ناف حکومه تی وده سته لاتا له شکری دا سه روک ومزیر هاته نه چارکر کو ده ست ژکارکیشانا خو رابگه هینیت، (محیدین، ۲۰۰۶: ۲۸۰؛ جواد، ۲۰۰۴؛ علوان، ۲۰۰۷؛ بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۸۷). نه می پرۆژه زی نه هاته بجه ئینان.

پشتی گوهورینین ل عیراقی هاتینه نهجامدان مهلا مصطفی بارزانینامیهکا دی
 ل-۲۸-۱۱-۱۹۶۶ع دا سهروک کۆمارئ عیراقی عبدالرحمن عارفی وسهروک ومزیران ناجی
 طالب(۱۹۱۷-۲۰۱۲) دهکتن، تیدا داخووا دهستوریکرنا چهندن مافین گهئ کورد کریه،
 ژلهوان ئاماژه ب هندی کریه کو ددهستورئ بهردموام دا پیدقی یه دوویاتی لسه بهیتهکر،
 ب ئاشکرای دانییدان ب نهتهوهیا کورد دچارچوئ دوهلهتا عیراقی دا بهیتهکر، دهستور ب
 ئاشکرای ئاماژئ ب نهتهوهیین سهههکی یین عیراقییدهتنکو ژعهرب وکوردان پیکدهین،
 عههرب وکورد ب ماف وئهرکان وهکههف بن، فهرمیکرنا زمانئ کوردی وگرنگی پئ
 بهیتهدان، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۹۶). بهئ چ گوهورین ژلایح حکومهتی فه نههاتنهکر ههتا
 بهعسیان ل تیرمهها سالا ۱۹۶۸ع دهستهلات گرتیه دهست.

۱-۲-۴: دهستورئ عیراقی یئ سالا ۱۹۶۸ع

کودهتایا ۱۷ تیرمهها ۱۹۶۸ع ل عیراقی هاته نهجامدان وبهعسیان دهستهلات
 گرتهدهست، دهستورهکی نویین بهرموهخت ل-۲۱ی ئهیلولا ۱۹۶۸ع پهسهندکر، بهئ ئهف
 دهستوره گهلهک نهما، ل سالا ۱۹۶۹ عی جارا راستهکریپهههت هندی ژیدمیرن دارایی
 یین بهرهنگاریا (ئوپوزسیون) دژی دهستهلاتئ بهینه ژناقبرن، تیدا دهستهلاتین مهزن
 ب(جقاتا سههکردایهتیا شۆرهشی/ مجلس القيادة الثورة) دابوون، (دستور جمهورية العراق:
 ۱۹۶۸).

دئهقی دهستوری دا ل بهندهکیوهکی دهستورئ بهری قی باس ل مافین گهئ
 کورد کربوو دگۆت: عیراقی وهکههفن دماف وئهرکان دا بهرامبهه یاسای وچ جودایی
 دناقههرا وان دا نینه ژبهه رهگهزی یان کوکی "ئهسل" یان زمانی یان ئینی، دئ دهههکارین
 بو پاراستنا دهستهلاتا وهلاتی ب عههرب وکورد فه، ئهف دهستوره دانئ ب مافین وان یین
 نهتهوهی دچارچوئ ئیکهتیا عیراقی دا ددهتن، (دستور جمهورية العراق، ۱۹۶۸: م ۲۱)، ل قیره
 بهرهقاژی دهستور بو دهستوری مافین کوردان هاتنه کیمکر وئیدی ژههههشکیا عیراقی
 هاتنه بئ بههرکر، ودگهل دا پاراستنا عیراقی ژی کره ئهرکهکی دهستوری لسه مللین
 کوردان، ههه چهنده ئهف بهنده ب دورستی نههاته بجهئینان، بتنی نفیسینا لسهه لاپههرا
 بوو.

کوردان ل ئهوی سههدهمی ب ریکا سههکردایهتیا جقاتا شۆرهشا کوردستان^(۴)
 ل-۲۳ی ئهیلولا ۱۹۶۸ع راستههکر ددهستورئ جقاتا سههکردایهتیا شۆرهشا کوردستانا
 عیراقی دا کرن، تیدا ل دهستپیک وهکی خواستا شۆرهشی وگهئ کوردستانی
 دامهزاندنا کۆمارا عیراقهکا دیموکراتی یا قالا ژههه پهنهکی قهرکنا نهتهوهیی

ودانیپیدانا مافین پموا یین گه‌لئ کورد ئسەر بنه‌مایئ ئۆتۆنۆمی (حکم ذاتی) ب پیدئی دزانی، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۴۴).

ئیدییه‌سیان هزر دکر دئ شین ل ئه‌وئ قوناغئ شۆره‌شا کوردی به‌یز وئاگر وئاسنی ژناق به‌ن، ژبه‌ر هندئ هه‌رزووهرشین خۆ بۆ سه‌ر شۆره‌شا کوردی دژوارتر لیکن، به‌لئ پشتی دمه‌کئ کیم وئ بن فشارین به‌ره‌فانیا شۆره‌شا ئه‌یلوئ حکومه‌تا عیراقئ نه‌چار بوویخه‌مه‌تراگرتنا باروودوخئ نه‌ئاسایی، ریکه‌فتنا ۱۱ ئادارا ۱۹۷۰-ئ^(۵) ئیمزا بکه‌تن، ودریکه‌فتنی دا حکومه‌تا عیراقئ دانیپیدان ب هنده‌ک مافین گه‌لئ کوردکر، پاش رهنگه‌فاندین وئ دبه‌ندین ده‌ستورئ دمه‌کی یئ عیراقئ دادمه‌رکه‌فتن.

۲-۱-۵: ده‌ستورئ عیراقئ یئ سالا ۱۹۷۰-ئ

ل ۱۶-ئ تیرمه‌ها ۱۹۷۰-ئ ده‌ستورئ ومختی یئ عیراقئ کار پئ هاته‌کرن، بۆ ماوه‌ی ۳۵ سالان^(۶) ما هه‌تا ده‌ستورئ عیراقئ یئ نۆی ل ۱۵-ئ چریا ئیکئ ۲۰۰۵-ئ په‌سه‌ندکری، ده‌ستورئ به‌روه‌خت یئ سالا ۱۹۷۰-ئ دا وه‌کی به‌ری نوکه گه‌له‌ک ده‌سته‌لات ب(جقاتا سه‌رکرديه‌تیا شۆره‌شی - مجلس قيادة الثورة)دابوون، تاییه‌تمه‌ندیا کارئ هه‌ردوو ده‌سته‌لاتین یاسادانئ و بجه‌ئینانئ پیدابوو، ئەف ماوه‌ی درێژ یئ ده‌ستورئ به‌روه‌خت هه‌می ب ماوه‌ی قه‌گۆهاستنئ (المرحلة الإنتقالية)هاته هژمارتن.

به‌ری ده‌ستور بکه‌فیته کاری ریکه‌فتنامه‌یا ۱۱ ئادارئ دناقه‌را سه‌رکرديه‌تیا شۆره‌شا کوردی و حکومه‌تا عیراقئ دا هاته ئیمزاکرن، دانیپیدان ب هنده‌ک مافین گه‌لئ کورد کرېوو، ریکه‌فتن ب ئیمزا مه‌لا مصطفى بارزانی و صدام حسین (۱۹۳۷-۲۰۰۶) بوو، ل ۱۰/۱۰-۱۹۷۰-ئ (ده‌قه‌را ناوپردان)، دپاشبه‌ندا نه‌ئنی و فه‌رمی دا یا ریکه‌فتنامئ جقاتا سه‌رکرديه‌تیا شۆره‌شی دووپاتکر کو پیدئی یه هه‌بوونا گه‌لئ کورد ل عیراقئ ده‌ستورئ به‌روه‌خت ویئ به‌ردموام دا به‌ئیه‌چه‌سپاندن، ب ئه‌قیرهنگی (گه‌لئ عیراقئ ژدوو نه‌ته‌وه‌یین سه‌ره‌کی پیکده‌ئیت، ئەو ژئ نه‌ته‌وه‌یین عه‌ره‌ب و نه‌ته‌وه‌یین کوردن، ده‌ستور دانیپیدان ب مافین نه‌ته‌وئ کورد وه‌می کیمنه‌ته‌وه‌یان دچارچۆقئ ئیکه‌تیا عیراقئ دا دکه‌تن)، ل به‌نده‌کا دی ئاماژه‌ دایه هندئ پیدئی یه ده‌ستوری دا به‌ئیت (زمانئ کوردی مل ب ملئ زمانئ عه‌ره‌بی زمانئ فه‌رمی بیتل ده‌قه‌رین کوردی). پاش ب بریارا جقاتا سه‌رکرديه‌تیا شۆره‌شی ژماره ۲۴۷ ل ۱۱-۱۹۷۴-ئ ب ئیمزا سه‌روۆکی جقاتئ أحمد حسن بکر (۱۹۱۴-۱۹۸۲) راسته‌که‌رنا ده‌ستورئ ومختی کر وتیدا بره‌گه‌یه‌ک ل به‌ندا ۸ یاده‌ستوری زیدده‌کر، دگۆت: ئەو ده‌قه‌رین پیرانیا ئاکنجیئ وئ کورد دئ بنه‌ خودانئ ئۆتۆنۆمیئ کو دئ یاسا دیار که‌تن، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۴۲، ۳۶۴، ۶۱۴).

ژهنگه‌دهانا ریکه‌فتنامی ددهستوری دا هات بوو: گه‌لێ عیراقی ژدوو نه‌ته‌وه‌ییێن سهره‌کی پیکده‌یت، کو نه‌ته‌وه‌ییێن عه‌ره‌ب و نه‌ته‌وه‌ییێن کوردن، ئەف ده‌ستوره‌ ژێ دانپیدانی ب مافی نه‌ته‌وه‌ییێن گه‌لێ کورد و مافیێن ڤموا یێن هه‌می نه‌ته‌وه‌ییێن دی دادنیت، (دستور جمهوریة العراق، ۱۹۷۰م: ۵، ن - ب). سه‌لماندنا ئەفی مافی ددهستوری عیراقی یێ وی سهرده‌می دا خاله‌کا گرنگ بوو و ده‌ستکه‌فته‌کی مه‌زن ده‌اته‌دانان، دیسان ده‌ستوری دگۆت: زمانێ کوردی مل ب ملێ زمانێ عه‌ره‌بی یه، ل ده‌قه‌ریێن کورد لێ دێ زمانێ فهرمی بیت، (دستور جمهوریة العراق، ۱۹۷۰م: ۷، ن - ب). ل به‌نده‌کا دی دگۆت: ئەو ده‌قه‌ریێن ڤرانی ئاکنجیێن وان کوردن ئۆتۆنۆمی یا بۆ هه‌یی، و دێ یاسا ده‌قه‌ران دیار که‌تن، (دستور جمهوریة العراق، ۱۹۷۰م: ۸، ن - ج). ئەقېرگه‌ب ڤرپارا ئەنجومه‌نی سهرکرده‌تیا شۆره‌شی یا ژماره‌ ۲۴۷ لسه‌ر ده‌ستوری هاته‌ زیده‌کرن، ئانکو راسته‌کرن، (الوقائع العراقية، ۱۹۷۴ع: ۲۳۲۷).

هه‌ر چه‌نده‌ کوردان ڤرۆژه‌یه‌کی یاسایی بۆ به‌جھئینانا ئۆتۆنۆمی ده‌قه‌ریێن کوردستانێ هه‌بوو کو ژه‌ ۱۱ ماده‌یان پیکده‌ات، به‌لێ جودا ژئه‌وی جقاتا سهرکرده‌تیا شۆره‌شی ب ئیمزا أحمد حسن بکر سه‌رۆکی جقاتی ڤرۆژه‌یه‌کی ئۆتۆنۆمی بۆ ده‌قه‌ریێن کوردستانێ ۱۱-۱۹۷۴ع ئیکلايانه‌ وه‌کی یاسا دهرکر، ژ ۲۱ به‌ندان پیکده‌ات وباس ل میکانزما به‌جھئینانا ئۆتۆنۆمی بۆ ده‌قه‌ریێن کوردی دکر، گه‌له‌ک یێ جودا بوو ژ ڤرۆژه‌یی کوردان، (بارزانی، ۲۰۲۰: ۳۶۵).

به‌ری چه‌سپاندنا ئۆتۆنۆمی بۆ کوردان ددهستوری دا و ده‌رئێخستنا یاسا به‌جھئینانا ئۆتۆنۆمی ل ده‌قه‌ریێن کوردستان، حکومه‌تا عیراقی بۆ به‌جھئینانا ریکه‌فتنامه‌یا ۱۱ ئاداری هنده‌ک پینگاف هافیتن، ژئه‌وان جقاتا سهرکرده‌تیا شۆره‌شی (ل شووینا په‌رله‌مانێ ئەوی سهرده‌می یێ عیراقی) ب ڤرپارا یاسا (کورێ زانیاری کوردی - المجمع العلمي الكردي) ل سالا ۱۹۷۰ع دهرئێخست، (قانون المجمع العلمي الكردي، ۱۹۷۰). ل به‌ر رۆناها ئەوی یاسایی بزافا کوردی دروویێ ئەده‌بی و ره‌شه‌نبیری و که‌لتوری و به‌لافکرنا په‌رتووک و گۆفار ورۆژنامه‌یان دا پێشقه‌چوون بخۆ قه‌ دیت. پشته‌ ئەفی یاسایی زمانێ کوردی ل عیراقی گه‌شه‌یه‌کا باش بخۆ قه‌ دیت و به‌ره‌ف پێش چوو دبارێن خواندنی دا ژێ قوتابخانه‌ ب کوردی قه‌بوون، گرنگی ب پشکا کوردی ل زانکۆیا به‌غدا هاته‌دان، چه‌ندین رۆژنامه‌ و گۆفارێن کوردی د باری ره‌شه‌نبیری دا دهرکه‌فتن.

به‌لێ پاشحکومه‌تا عیراق ژ به‌جھئینانا ریکه‌فتنامی ره‌فی و پیکوولکر پیکه‌وه‌وره‌کی بۆ په‌یدا بکه‌تن و سه‌رئه‌نجام ل ۲۰۱۶ی ئادارا ۱۹۷۵ی - جه‌زائیر ریکه‌فتنامه‌یا (اتفاقية رسم الحدود وحسن الجوار بين العراق وايران) ل گه‌ل ئیرانی مۆرکر، تیدا ری ل

فهرمی یه، زمانێ کوردی زمانێ فهرمی یه مل ب ملێ زمانێ عهرمبێ ل دهقهزێن حوكمێ ئۆتۆنۆمی، ل بهندهكا دی دگۆت: دانا حوكمێ ئۆتۆنۆمی بۆ دهقهزێن كو پیرانیا ئاكنجیپێ وێ كورد ل عیراقێ، ل دویف یاسایی دێ هێنه دهستنیشانكرن، دچارچوویی ئیکهتیا عیراقی یا یاسایی و سیاسی وئابووری و ئیکبوونا گهلی دا، (مشروع دستور جمهوری العراق، ۱۹۹۱ م: ۶، ۷، ۱۲). د ئهقی پرۆژهی دا پارێزگاری ل مافین گهلی كورد دكر وهکی دهستورێ بهری خۆ و چ گوهریپین مهن تیدا پهیدا نهیبوون، سههرپایی هندێ كورد ل بن سیبهره بریارا ۶۸۸ یاجقاتا ئهولههی ل نهتهوهیپێ ئیکگرتی دهقهزێن بخۆ دروست کریوو، عیراقی دقا بۆ وێ قوناغی چارچووهیهکی یاسایی و دهستوری بدهته ئهوی دهقهزێ، بهلی ئهو پرۆژه نههاته پهسهندكرن.

پشتی سههرهلدانا ۱۹۹۱-ی وشكهستنا دانوستاندنا دناقهبره حكوومهتا مهركهزی وشاندی كوردستانی دا حكوومهتا عیراقی ل ۲۶-۱۰-۱۹۹۱-ی دهست بخووه كیشانی ژدام ودهزگههین میری ل دهقهزێن كوردستانی كر، قالاتیا كارگیري پهیدا بوو وسهرنهجام بههریپ كوردستانی بریار دا ههلبزارتنل ۱۹-۰۵-۱۹۹۱-ی بهینه ئههجامدان، پشتی ههلبزارتنل ۰۴-۰۷-۱۹۹۲-ی حكوومهتا كوردستانی بۆ برێقهبرنا دام ودهزگههین میری هاته پیکێنان، ههرچهنده كار ب دهستورێ عیراقی یی سالا ۱۹۷۰-ی دهاتهكرن ودهقهزێن كوردستانی ئۆتۆنۆمی ههبوو، بهلی دراستی دا ولسهر ئهردی زندهتربوو زدهستهلاتا ئۆتۆنۆمی، ههر سێ دهستهلاتین (یاسادانانی، بجهینانیودادومری) هاتنه دانان، ههتا ئهوی رادهی كو پارمێ ههریما كوردستانی (پارمێ چاا سویسری) بوو، ئعیراقی پارێ چاپهكا ئۆیدگۆتن (طبع) كار پیکدر، بهلی پشتی شهپ ئازادیا عیراقی ۲۰۰۳-ی ههریما كوردستانی ل بن سیستهمی دملهتهكا فیدرالی دخواست بجیت دچارچوویی دملهتهتا عیراقی دا ههر چهنده ب فهرمی پهلهمانی كوردستانی ب بریارا ژماره ۲۲ سالا ۱۹۹۲-ی ل ۰۴-۱۰-۱۹۹۲-ی سیستهمی فیدرالیپ راگههاند بوو، (ئهنجوهمی نیشتمانی كوردستان . عیراق، ۱۹۹۲: ب ۲۲).

۱-۲-۲: كورد دیاسا برێقهبرنا عیراقی یا ۲۰۰۴

شهپ ههقیهیمانا دگهل دهستهلاتا عیراقی ل (۱۹-۰۳ تا ۰۹-۰۴-۲۰۰۳) بۆ ئهگهزێ ژناقچوونا رژێما عیراقی، بهری داناا رهشنقیسێ دهستورهکی بۆ عیراقی (یاسا برێقهبرنا دملهتهتا عیراقی بۆ قوناغا قهگۆهاستنی ل سالا ۲۰۰۴-ی)^(۷) دهرکهفت بۆ هندێ وهکی بلندترین یاسا ل جهی دهستوری بۆ ماوهیهکی بهروهخت کار پێ بهیتهكرن، ئهف یاسایه تا رادهیهکی دهرپین ژبووچوونا هیژین سیاسی و ئوپوزیسیونا عیراقی بوو.

ژبهركو كورد وهکی کاراكتهریپ سهرهکی ل ئهوی قوناغی پشكداري ئاهاكرنا عیراقا نۆی بوون، وشیان دئهوی یاسایی دا هندهك خواست و مافین خۆ بجهسپین، ئهم دی

گرنگی پڻ دهيڻ دڦه ڪوڙينا خو دا ژبه رڪو ئهڻ ياسايه بڻ بنگهه نڦيسينا دستوري بهردوام ي ۲۰۰۵ع، ئهڻ ياساي سيستم فيدرالي بڻ عيراق دهستيشانڪر، زيدهباري بهندي گشتي دهندهك بهندان دا تايهه تهنديك دا ڪوردان وهڪي:

ئيڪ: زماني ڪورديوهڪي زماني فهرمي ل عيراق هژمارت، شهس ريڪار ديارڪر بڻ ڪارئينا زماني ڪوردي، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۹).
دوو: دانپيدانهڪا فهرمي ب برپار وهه بونا دادگهين هريما ڪوردستاني هاتهڪر، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۴۶).

س: ب ئاشڪرا دانپيدان ب(حڪومهتا هريما ڪوردستاني) ڪردگوت: داني ب حڪومهتا هريما ڪوردستاني دڪهين، وهڪي حڪومهتا فهرمي يا ئهو دهڦهري ههتا (۱۹ي ئادارا ۲۰۰۳) ئ پاريزگههين دهوڪ، هولپر، سليماي، ڪهركوڪ، ديالا ونهينهوا بريڦه دبرن، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۵۳، ن: ا).

چوار: ريڪ ب هريمبونا سي پاريزگهه ب ريڪا راپرسين ژلاي خه لڪي فهاههتان، بهلي ژدهرقي سنوري هريما ڪوردستاني وڙيلي پاريزگههين (بهغدا وڪهركوڪ)، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۵۳، ن: ج)، بهغدا وهڪي پايتهخت فيدرالي هاتهدانان ونابيت دگهل چ هريمان بيت، ڪهركوڪ ژي وهڪي دهڦهري ڪيشه لسهر ئهو ريڪ پڻ نهڊا.

پينج: حڪومهتا هريما ڪوردستاني ل قوناغا فگوهاستن دئ ئهوان دهڦهرا بريڦه بهتن، مهزاختين ئهوان پوستان ژلاي حڪومهتا فيدرالي فه هينهتان، هيزن ئاسايشا نافخو وپوليسين هريم دئ ل بن دهستهلاتا حڪومهتا هريما ڪوردستاني بن ومافي باج وگومرڪان دهريم دا ههيه، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۵۴، ن: ا).

شهس: دهستهلاتا بجهئينا ياساين حڪومهتا فيدرالي ريڪ ب جقاتا نيشتماني يا ڪوردستاني دهيتهدان بڻ راستهڪر وبجهئينان دناف هريم دا، ژيلي ئهو ياساين گريدي تايهه تهندين حڪومهتا فيدرالي، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۵۴، ن: ب).

حهفت: ژيلي دهستهلاتين تايهه تهندي يين حڪومهتا فيدرال هاتينه دهستيشانڪر، ههر دهستهلاتهڪا دي ژ دهرقي ئهوان ب حڪومهتين هريمان هاتيهتان، (قانون اداره الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، ۲۰۰۴: م ۵۷، ن: ا).

وههريما كوردستانى فهرمى بن وهيبنه بكارئينان، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥: م ٤). د راستى دا فهرمىكرنا زمانى كوردى دبهندى ٧-يى دهستور ١٩٧٠-يى ژى دا ههبوو، بهلى بتن بۆ دهقهريى كورد لى دئاكنجى يى فهرمى بوو نهك ههمى عراقى، ل دهستور ٢٠٠٥-يى زمانى كوردى ل ههمى عراقى بۆ فهرمى، بهلى ئەف بهنده وهكى پيدى ناهيته بجهئينان وبتنى ل سهر لوگو و تابلويى ريقه بهريان مايه وب ناشكرائى سهرپيچيا وى دهيتته كرن، ههر چهنده د هندهك بواريى كيم دا د هيتته بجهئينان، بهلى ئيدى دهسته لاداريى بهغدا يى خو ژبجهئينانا وى ددهنه پاش.

ل بهندهكى دى يى دهستورى باس ل(جقانا فيدرالى/ مجلس الاتحاد) تايى دووى يى دهسته لانا ياسادانائى هاتيه كرن كو دى نووينهريى ههريمى فيدرالى تيدا بن، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥: م ٦٥)، ئەف جقانه وهكى گرهنديهكى يه بۆ پاراستنا مافين ههريمان (ژلهوان ههرىما كوردستانى)، بهلى ژبه ر نهبوونا چ ههريمى دى ئەف جقانه هاتيه پشتگو ههافيتن ونه هاته دامه زانندن، ئەف به خو ژى سهرپيچيهكا دهستورى يه، ديسان ههمى وهلاتين ههردوو جقاتين دهسته لانا ياسادانائى ههين چهوانيا پيكا هاته و كارين وى ب بهنديى دهستورى هاتينه دهستنيشان كرن، بتن ل عراقى گووى يه دى جقانا نووينه ران ب ياسايه كى ريك ئيخيت.

ئەف جقانه ئيك ژ سيمايين دهولهتين فيدرالى، بهلى د نوكه دا ههمى پاريزگههين دى يين عراقى د چارچوقى ياسا پاريزگههين نه گريداى چ ههريمان سه پرده رى دگه لدا دهيتته كرن، چ باس ل دروستكرن و دامه زانندا ئەف جقاتى ناهيتته كرن، (قانون المحافظات غير المنتظمة في إقليم، ٢٠٠٨).

ل دهستور ١١١-يى عراقى باس ل بابته ن هفتى هاتيه كرن ول بهندى ١١١-يى دبىزيت: په ترول و غاز سامان ههمى خه لكى عراقى يه ل ههمى ههريم و پاريزگههان. ل بهندى ١١٢-يى دبىزيت: بريقه برن و دهريخستنا په ترول و غازى حكومه تا فيدرالى دى دگه ل حكومه تين ههريم و پاريزگههان كهتن، يشكه كا زيده بۆ ههريمى زيانفيكه فتى يه يين رژيما به رى ژى بى بههركرين، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥: م ١١١، ١١٢). ئانكو پيدى يه ههمى خه لكى د چارچوقى دهوله تا عراقى دا يه كسان بن بهرام به رى پيدانا داهاتى نه ف و غازى، بهلى به ره فاژى ئەف دهسته لاتين عراقى د به ره ف نينن يشكا ههريمان (كوردستان) وهكى پيدى يى بدن ل گور هندهك پيشه رين زانستى بۆ نموونه ئاماره كا دروست ل سه رانسه رى عراقى بهيتته كرن ول دويى ريزه يا مروفا بهيتته دابه شكرن، ديسان وهكى دهستور دبىزيت يشكا زيده بۆ ههريمى زيانفيكه فتى (ههرىما كوردستانى ژى بخو

دگريت) نادم، هەر بتنئ نفيسينه ل سەر لاپهري وهەر باس لئ ناکهن هەر ژکهفتنا رژيما بهعس وههتا ئهفرو ٢٠٢١.

بهندئ ١١٣ـ ئاماژئ ب هندئ دکهتن شينوار وجهئ شينواری وژيترخانهيا کهلهپوری ونهخشهپيئ دهينههمارتن سامانئ نيشتمانی وهکی دهستهلاتيئن حکومهتا فيدرالی هاتينه دهستنيشانکرن، بهئ ب ههفکاری دگهل حکومهتيئن ههريئم و پاريزگهها دئ هيئه بريشهبرن، د ئهفی بابهتي دا ژي حکومهتا بهغدا نه بتنئ گرنگيئ ب ههريما کوردستانئ نادهتن، بهلکو وهکی پييدفی گرنگيئ ب ههمی عيراقئ نادهتن وههريما کوردستانئ ژي د ئهوی چارچووهی دا.

هەر دهستورهکی ريکک بۆ دابهشکرنا دهستهلاتان ههلبزارتی به، دهستوری عيراقئ ل بهندئ ١١٤ـ ئهو تايبهتمهنديينهفپشک ييئ د ناقبهرا حکومهتيئن فيدرالی وههريمان دادهستنيشانکرينه(ب ريقهبرنا گومرکان لسه سنوران، ريکخستناژددمريئن هيژا کارهبي ييئ سهرهکی ودابهشکرنا ئهوان، دانانا سياستهتيئن زينگههي وپاراستنا وئ، گهشهپيداني، پلاندانانا گشتی، ساخلهميا گشتی، پهرومردی وفيرکرنی ياگشتی وسامانئ ئافي ب شيوميهکی دادپهرومرانه)، هەر ديسان ل بهندئ ١١٥ـ ئاماژه کريئهو دهستهلاتيئن دبهندا ١١٠ـ دا هاتين (کو دهستهلاتيئن حکومهتا فيدرالی نه)، هەر تشتهکی دی دهستهلاتيئن حکومهتيئن ههريمان، هەر ديسان دبژيئت ل دهستهلاتيئن ههفپشک دناقبهرا حکومهتيئن فيدرالی وههريمان دا پيشينه دئ بۆ ياسا ههريئم وپاريزگههان بيت، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥م: ١١٤، ١١٥). بهئ گهلهک جارن حکومهتا فيدرالی خو بهرپرس نابينيئ بهرامبهر ئهقان تايبهتمهنديئن ههفپشک دا بتنئ بۆ هندئ بهيئه سهلماندن ئهه ئهفی بهندی بجه دئين د بوارين گهلهک کيم دا ههفکاری د گهل حکومهتيئن ههريمان (کوردستانئ) دکهتن.

ل بهندئ ١١٦ـ دبژيئت سيستهمی ئيکگرتی يئ کومارا عيراقئ ژيايتهختی وههريئم وپاريزگههيئ نههرکهزی وکارگيريئن نافخویی پيکدهيت، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥م: ١١٦). ل قيئه ههريئم ژي د چارچووق سيستهمی عيراقئ دا هاتينه همارتن.

ل بهندئ ١١٧ـ ديار دکهتن ئهه دهستوره ژکارپيکرنا خو دانپيدانئ ب ههريما کوردستانئ ودهستهلاتيئن لسههاتيه ئافاکرن وهکی ههريمهکا فيدرالی دکهتن، (دستور جمهورية العراق، ٢٠٠٥م: ١١٧، ن ١). ئههه بخو دانپيدانهکا باش بوويه بۆ ههريما کوردستانئ وئو بنگههيئ دهستهلاتيئن وئ ل سهر هاتيه ئافاکرن وپيدانا شهريهتيئ بوويه.

ل بهندئ ١٢٠ـ ماف دایه هەرێما کوردستان و هەرێمێن دی یێن دروست دبن بخۆ دەستورەکی تایبەت دانن بۆ دەستەلاتێن هەرێمێ و بتنێ یێ هەقدژ نەبیت دگەل دەستورێ عێراق، (دستور جمهوریة العراق، ٢٠٠٥: م ١٢٠). ئەقە ژێ ئەوی مافی ددەتە هەرێما کوردستان بێتە خۆدان دەستورەکی نافخۆ و تایبەت ب کوردستانێ قە و ل بن ئەقە دەستورێ پارێزگاریێ ل سازی و دەرگەه و بەرژمەندییێ خۆ یێن گشتی بکەتن.

ل بهندئ ١٢١ـ ئاماژە پێدايە حکومەتێن هەرێمان مافی دانانا دەستەلاتێن (یاسادانان، بجهئینان و دادوەری) هەیه ل دویف بنەمایێن دەستورێ عێراق، بتنێ تایبەتمەندییێ دەستەلاتێن فیدرالی نەبن، مافی پراستەکرنا بجهئینانا یاسایێن فیدرالی هەرێمان (کوردستان) هەیه، ئەگەر ناکوکیەک دناقبەرا یاسا هەرێمی و یاسا فیدرالی دا هەبوو دەربارە ی تایبەتمەندیەکی کو نە هاتبێتە هژمارتن ژ تایبەتمەندییێ حکومەتا فیدرالی دئ پێشینە بۆ یاسا هەرێمی بیت، حکومەتا فیدرالی دئ پشکەکا داھاتی گشتی یێ گونجایی بۆ رێقەبرنا هەرێمان ل دویف رێژەیا ئاکجیان دەستنیشان کەتن، هەرێم و پارێزگەهان ماف هەیه نقیسینگەهان ل ناف بالیوزخانان و شاندێن دبلوماسی دانن بۆ چاقدیری کرنا کاروبارین رەوشەنبیری و جفاکی و گەشەپێدان، حکومەتێن هەرێمان دراسپاردی نە بۆ رێقەبرنا هەرێمان و بۆ پێکئینانا هیزین ئاسیاشا نافخۆ وەکی پۆلیس و ئاسایش و زیرەقانی هەرێم، (دستور جمهوریة العراق، ٢٠٠٥: م ١٢١). ل گۆر ئەقە بەندی ئەگەر لێکدانەک د ناقبەرا یاسایەکی ژ یاسایێن فیدرالی و هەرێمان دا پەیدا بوو دئ یاسا هەرێمی ب سەر یاسا فیدرالی کەفیت ب مەرجهکی نافەرۆکا یاسای نە تایبەتمەندییێ حکومەتا فیدرالی بن. دیسان دەستنیشانکرنا رێژەیا داھاتی بۆ هەرێمان (کوردستان) ل دویف رێژەیا ئاکجیان، بەئ هەتا نوکە ئەف رێژە د تەخمینی نە و ئەقە (١٦) سال دەرپاس بوون عێراق نەشیایە سەرژمێریەکا پاقر بکەتن و رێژەیا هەمی پێکھاتە و نەتەوێان بزانت هەتا بشیێ پێشەری دابەشکرنا داھاتی ل گۆر ئەوی بیت. قەکرنا نقیسینگەهێن هەرێما بۆ ھندەک کاروبارین تایبەت ل ناف بالیوزخانێن و شاندێن دبلوماسی یێن عێراق ل دەر قە کارەکی باش بوویە بۆ ھندئ هەرێما کوردستان ب شین د ئەو بابەتێن دەستنیشانکری دا مفا ی ژ وەلاتێن دی وەرگیریت. ھەر دیسان دەستورێ تایبەتمەندییا برێقەبرن و پێکئینانا هیزین نافخۆ و برێقەبرنا ئەوان د چارچووقی هەرێمان دا دایە هەرێمان ئانکو تایبەتمەندییێ ئەوان ل گۆر ئەقە بەندی دەستورێ.

بەندئ ١٤٠ـ گرێدایی دەقەرین کێشەدارە و دەستەلاتا بجهئینانی (حکومەتا فیدرال) بەرپرس کریە ژ بجهئینانا بەندئ ٥٨ـ ی یاسا قوناغا قەگۆھاستن، دئ ئەو بەرپرسایەتیە یا بەردەوام بیت و دگەل قەگۆھاستنا دەستەلاتا بجهئینانی دئ ھیتە

فهگۆهاستن، ودی دسج رێکاران دا دمریاس بیت (ناسایکرن، سه‌رمژمیری گشتی، پاپرسی ل کهرکوکی وده‌قه‌رێن کێشه‌دار ب مه‌به‌ستا دیارکرن چاره‌سه‌رنقیسی ئه‌وان)، نابیت ژمیژوو یا ۳۱-ی کانوونا ئیک ۲۰۰۷ ببوریت، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۴۰)، ناسایکرن ده‌قه‌رێن کێشه‌دار ب سق قوناغان چاره‌سه‌ر کریه، (پاکرن خه‌لک بزوری ئینایی وزفراندنا یێن بزوری برین وقه‌ره‌بووکرنا هه‌ردوو چووینان ئانکو به‌یته ناسایکرن، ئه‌نجامدانا سه‌رمژمیریه‌کا گشتی ل ئه‌وان ده‌قه‌ران، پاش پاپرسی به‌یته ئه‌نجامدان کا دقیت دچارچوقی سنوری هه‌ریما کوردستانی یان حکومه‌تا فیدرالی دابن؟).

ئه‌قی به‌ندئ بۆ کوردان گرنگیه‌کا مه‌زن هه‌بوویه، ژبه‌رکو گریدایی پشکه‌کا زۆر یا ده‌قه‌رێن کوردی یێن کێشه‌دار بوویه وقه‌گه‌راندا ده‌قه‌رێن دمه‌رقه‌یی کوردستانی وه‌کی (کهرکوکی، خانه‌قین، شنگال... وگه‌له‌ک ده‌قه‌رێن دی)، به‌لق ئه‌ق به‌نده نه‌به‌س نه‌هاته به‌هینان و حکومه‌تا فیدرالی چ پێنگاڤێن ژد بۆ نه‌هاڤیتن، به‌لکو دژایه‌تیکرنا به‌هینانا وی ژێ هاته‌کرن وگه‌له‌ک جارن په‌رله‌مانتارین عیراقي یێن عه‌ره‌ب ب شانازی فه‌ ل سازیتن راگه‌هاندن هه‌وار کریه کو ئه‌م رێگری ل به‌هینانا ئه‌قی به‌ندئ ده‌ستوری دکه‌ین، سه‌رمه‌پایی هندئ هه‌می په‌رله‌مانتاران سویندخواری یه‌ بۆ به‌هینانا ده‌ستوری عیراقي، به‌ندا ۱۴۰ به‌نده‌که ژ ئه‌وی ده‌ستوری، پیدقی بوو ل دادگه‌ها بلند ب تومه‌تا شکاندنا سویندا په‌رله‌مانتاریع به‌یته دادگه‌هه‌کرن، به‌لق هه‌می سازیتن حکومه‌تا فیدرالی د ب دنگ بووینه ل ئه‌وی واته‌ی کو د رازی نه‌ ب پشتگوو هافیتنا ئه‌قی به‌ندئ ده‌ستوری.

ل به‌ندئ ۱۴۱-ع ده‌ستوری په‌سه‌ندا هه‌می ئه‌وان یاسایێن هه‌ریما کوردستانی یێن به‌ری ده‌ستوری کریه و دیار دکه‌تن کارکرن ب ئه‌وان یاسایێن هه‌ریما کوردستانی یێن هه‌ر ژسالا ۱۹۹۲-ع دمه‌رکه‌فتین دی یا به‌رده‌وام بیت، ب هه‌مان شیوه ئه‌و بریارین حکومه‌تا هه‌ریما کوردستانی یێن کار پێ هاتیه‌کرن، و بریارین دادگه‌هان و گریه‌ستان یێن کارپێکری، ئه‌گه‌ر نه‌هاتبه‌ راسقه‌کرن یان هه‌له‌شاند بن ل دویف یاسایێن هه‌ریما کوردستانی ژلای سازیتن تابه‌تمه‌ندقه‌ یان هه‌قدژی ده‌ستوری عیراقي نه‌بن، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۴۱). ئه‌قه‌ شه‌ریه‌تدان بوو ب دام و ده‌زگه‌ه و سازیتن هه‌ریما کوردستانی دا وه‌می بریار ویاسا و کارین سازیتن هه‌ریما کوردستانی ل هه‌ر سق ده‌سته‌لاتان به‌مین ل کار و شه‌ریه‌ت ژێ پێ هاته‌دان.

گه‌له‌ک ژبه‌ند و برپگین دی یێن ده‌ستوری ۲۰۰۵-ع ب شیوه‌یه‌کی ئیکسه‌ر و نه‌ئیکسه‌ر باس ل هنده‌ک مافین خه‌لکی عیراقي و کوردستان ژێ وه‌کی هه‌ریمه‌ک دچارچوقی عیراقا فیدرالی دا دکه‌ن، به‌لق مه‌ بتنی ئاماژه ب ئه‌وان به‌ندان کر یێن

راستهوخۆ گریڤادی مافین کوردان وپیدانا دهستهلاتا ب هه‌ریمان ژبه‌رکو تاکه هه‌ریمان ل عیراقی (هه‌ریمان کوردستان) یه‌د گۆر یاسا هه‌لبزارتنان وپشکداریا لایه‌نین سیاسی یین کوردی دشین هه‌ر خۆله‌کێ چهند ئەندام په‌رله‌مانان بگه‌هینن (جقاتا نووینه‌ران)، زیدهباری ئەفا د یاسای دا نه‌هاتی، به‌لێ ل دویف بنه‌مای (هه‌قپشکی، وه‌که‌هفی وئه‌هه‌تان/ الشراکه، التوازن والتوافق) وه‌کی لوبنانی ده‌یته‌ بجه‌ئینانوه‌قه (١٦) ساله‌ پۆستێ سه‌رۆک کۆمارێ عیراقی ب پیکهاته‌یا کوردان ده‌یتهدان.

ب گشتی ل عیراقی ئەفه‌ سه‌د سالن کیشه‌یا سه‌ره‌کی نه‌ یاسایکرا مافین گه‌لێ کورده‌ به‌لکو جی به‌جیکرا ئەوانه‌، ل ده‌ستورێ ٢٠٠٥-ه‌ه‌ندێک ژمافین گه‌لێ کورد د چارچۆه‌ی ده‌ستورێ عیراقی دا هاتینه‌ بجه‌کر، به‌لێ ده‌سته‌لاتا به‌غدا به‌رده‌وام خۆ ژێ قه‌ددزیت وپرانیا به‌ندین دمه‌ریه‌ی کوردان وه‌کی پیدقی نه‌هاتینه‌ بجه‌ئینان وپرانیا شاندين دانوستاندنان داخو‌زا بجه‌ئینان وپیکیریا ب ده‌ستورێ دکهن.

٣-١: گه‌رنه‌تین کوردان ده‌ستورێ عیراقی یی سال ٢٠٠٥-ه‌:

پاراستنا مافین کوردان وه‌ه‌ریمان کوردستان ده‌ستورێ عیراقی دا پیدقی ب هه‌بوونا ه‌ندێک گه‌رنه‌تین دچارچۆقی ده‌ستورێ دا هه‌نه‌دبیت ه‌ندێک ژئه‌هان گه‌رنه‌تین پیکیری یی نه‌هاتبه‌کرن وه‌سته‌لاتدارین بالاده‌ست ل حکومه‌تا فیدرالی خۆ ژێ قه‌دزن، به‌لێ دراستی دا ئەفه‌ گه‌رنه‌تی نه‌ وکورد دشین وه‌کی به‌لگه‌یه‌کا ده‌ستورێ بۆ به‌ره‌فانیکن ژمافین کوردان وه‌ه‌ریمان کوردستان بکاربین، ود ده‌ستورین به‌ری ئەفی یین عیراقی دا نه‌بوون، ژئه‌وان:

ئێک: شیواز ورێکارین راسته‌کرا به‌ندین ده‌ستورێ عیراقی رێکا ره‌ق (جامد) هه‌لبزارتی یه‌ کو رێکارین بزه‌حمه‌تن، ئەفه‌ بخۆ گه‌رنه‌تی که‌ پیکه‌مه‌ت پاراستنا مافین پیکهاته‌ی عیراقی وژئه‌وان ژێ مافین کوردان وه‌ه‌ریمان کوردستان.

دوو: ده‌ستورێ باسی پیکینان ودروستکرا ده‌سته‌یه‌کا گشتی کریه‌ پیکه‌مه‌ت پاراستنا مافین هه‌ریمان وئهو پارێزگه‌ه‌ین نه‌ که‌قنه‌ سه‌ر چ هه‌ریمان قه‌ دپشکداریا وان دا ل ناف رێقه‌به‌ریین دمه‌له‌تا فیدرال وشاند وه‌اریکارین خواندن وپشکداریا کۆنگرین نێقدومه‌له‌تی، (دستور جمهوریة العراق، ٢٠٠٥:م ١٠٥).

سێ: پیدقی یه‌ ده‌سته‌یه‌کا گشتی یا فیدرالی ژنووینه‌رین شاره‌زا یین فیدرالی وه‌ه‌ریم وپارێزگه‌هان به‌یته‌ دروستکرن بۆ ه‌ندێ چاقدیریا داهاقی گشتی یی حکومه‌تا فیدرالی بکه‌ن، وئهو داهاقی ب دادی وه‌که‌هفی به‌لا‌ف بکه‌ن، دیسان هه‌می

هاریکاری وقهرین نێقدمولهتی لسه ههمیان (حكومهتا فیدرالی و حكومهتین ههریمان) بیهكسانی دابهش ببن، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۰۶).

چوار: دهستور ئاماژێ ددهته رێكارێن راستهكركنا دهستوریهك دهستپێكا كاری خۆ بۆ راستهكركنێ كو جقاتا نووینهرا ن دیلێژنهیهكێ پێك ئینیت ژنه نامێن خۆ كو نووینهراتیا پێكهاتهیهن سهرهكی یێن جفاكێ عیراقێ بن، ئەو ئێژنه دئ بۆ پێشكێشكرنا راپورتیهك بۆ جقاتا نووینهرا كار كه ن كو تیدا پێشنیاریهن گرنهك و یێن پێدقی بۆ راستهكركنا دهستورێ هێنه دان، گرهنتیا ئەقی بهندی ئەوه پێكهاتهیهن ئێژنێ دقیت ژهمی پێكهاتهیهن سهرهكی یێن جفاكێ عیراقێ بن، بئ گۆمان وهك دهستور بخۆ ئاماژێ پێ دكهتن كورد پێكهاتهیهكێ سهرهكی یێ جفاكێ عیراقێ نه، دقیت ئەندام بن و پێكهاتهیهن ئێژنهیا راستهكركنا دهستورێ بن، ئەقه گرهنتیهكه بۆ پارێزگاریكرنێ ل پاراستنا مافێن كوردان وههریما كوردستانێ، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۴۲).

پێنج: ل دویف دهستورێ عیراقێ راستهكركنێن پێشنیاركری ژلایێ ئێژنێ قه دئ ب ئيك جار بن و پێدقی یه دهنگێن ژۆرینهیا ئەندامێن په رله مانێ بدهستقه بینیت، ل قیره ژێ بۆ دهرباسكرن و بوراندنا راستهكركنێن دهستورێ ب كیمی پێدقی ب (۱۶۵) دهنگێن په رله مانێ عیراقێ نه، ئەو ژێ پێدقی ب هه ماهه نگی هیه دگهل پێكهاتهیهن عیراقێ ولایه نێن سیاسی هیه، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۴۲).

شهش: گرهنتیا پاراستنا دهسته لاتین ههریمان ددهستورێ عیراقێ دا، ل بهندی ۱۲۶-ج ئاماژه پێ كریه كو نابیت راستهكركن لسه ر ج بهندی دهستورێ بهیته كرن یێن كو دهسته لاتین ههریمان كیم بكه ن، ههتا رازمه نديا دهسته لاتا یاسادانانی (په رله مانێ) ل ههریما شوله ژێ، دگهل رازمه نديا پرانیئا ئاكنجیێ ئەوئ ههریما ب رێكا راپرسیه كا گشتی نه هیته و مرگرتن، (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵: م ۱۲۶)، ئانكو بۆ كیمكرنا دهسته لاتین ههریما كوردستانێ ئەگهر وهكی میناك وهریگرین پێدقی ب رازیبونا په رله مانێ كوردستانێ وخه لكی كوردستانێ یه ب رێكا راپرسی (دهنگدانا گشتی).

ههفت: ژگرهنتیێن دی یێن كو كورد دشپن بخۆ بكاریهن ل دهمی راستهكركنێن دهستورێ دهرژمه نديا ئەوان دا نه بن، ئەو ژێ ل برگهیا چوارێ یا بهندی ۱۲۶-ج ئاماژه ب هندی كریه دئ راپرسی لسه بهندی دهستورێ یێن راستهكركی هیته كرن، ئەگهر رازمه نديا پرانیئا دهنگدهران هه بوو، ئەگهر ژلایێ دهنگێن سێ پارێزگه هان

یان پتر نه هاته رەتکرن، (دستور جمهوریة العراق، ٢٠٠٥: م ١٢٦)، ل ڤیره گرهنتی ئەوه بو پەسەندکرن ئەوان راستەکەرن دەستوری دوو مەرج داناینه، ئەو ژێ یا ئێک پێدقی رازمەندیا پرانی دەنگدەرین عیراقی یه، ئەو ژێ ١٥٠+ ژسەرجه مئ رێزا پشکدارین ژبەدنگدان. دیسان مەرجی دووئ ئەوه نابیت دوو سیکی دەنگدەرین سئ پارێزگەهان راستەکەرن دەستوری رەت بکەن، ئەگەر ئەو راستەکەرن ناهینە پەسەندکرن، ئەفە ژێ گرهنتیه کا دی یه بو کوردان ل هەر سئ پارێزگەهین "هەولێر، دهۆک و سلیمانی" کو هەر راستەکەرنه کا دژی کوردان بهیته کەرن دشین پەسەند نەکەن و جهی خۆ نەگریت، ئانکو هەر سئ پارێزگەهان مافی "ڤیتو" هەیه بو رەتکرن راستەکەرن دەستوری.

دووماهی:

پشتی مه شهکۆلینا خو کری ئەڤین ل خوارئ ئەو دەرئەنجامن یین ئەم گەهشتین:

١. ژئەنجامی شهکۆلینا مه دیار بوو کو کیشیا کوردان ل سەد سالتین بوری یین عیراقینە ل دانپێدان ویاسایکرن ونقیسینا مافین گەلئ کورده د ریکهفتنامه ودهستور ویاسایان دا، بەلکو کیشیا سەرەکی یا د بجهئینانا ئەوان ماف و بهند و یاسایان دا ووهکی خو ناهینە بجهئینان وههردەمئ دهلیفه خووش بووی حکومهتین عیراقی پشتگوهد د هاقین. ئەفە بو ئەگەر سەرکردایهتیا سیاسی یا کوردستانئ ژدەرڤهیی فیدرالیهت هزر ل سیستمه کئ دی یی سیاسی کر، ئەو بوو پینگاڤه ک بو سەر به خوین ل سەرانهری هەرئما کوردستانئ ب دهڤه رین ڤهڤهتیا یی ڤه هاقبت ب ریکا ریفاراندۆمئ ل ٢٥-٠٩-٢٠١٧ ع ب پشکداریا ٧٢٪ ژخه لکی و رێزا ٩٣٪ دهنگ ب(به لئ) بو سەر به خوین کوردستانئ دا.

٢. هەمی دانوستاندن وریکهفتنامه یین دگەل حکومهتین عیراقی هاتینه ئەنجامدان، هەمی د دوو لایهنی بووینه، بهلکو لایهنی سیی پشکدار نه بووینه وه کینووینه رین (UN) یان وەلاتین زلهیز بو هندئ وهکی گرهنتیه کا باوه رپیکری بیت بو پاراستنا مافین گەلئ کورد.

٣. ژیهەر بجهئینانا داخوارین گەلئ کورد وهکی پیدقی پرانی داخوارین ئەوان ل سەد سالتین بورین د زۆریه قوناغان دا وهکی ئیکن، بو میناک ل یاسا زمانین دهڤه ر (١٩٣٢) ع باس ل زمانئ کوردی کریه وههتا ئەڤرۆ ژێ ئەو مافه وهکی دیاسا ودهستوری دا هاتی ناهیتە بجهئینان، یان (ههڤشک)ی د عیراقی دا ل دهستورئ سالا ١٩٥٨ ع هاتبوو، بهلئ ئەڤرۆ وپشتیچه ند سالتین دهسته لاتداریی ل عیراقی هیشتا کورد یی داخواری ههڤشکیا راسته قینه د عیراقی دا دکەن، سەرڤه رایی هندئ عیراقا نو ی پشتی ٢٠٠٣ ع ل سەر سئ درویشمان هاتبوو ئافاکرن (ههڤشکی، وهکەڤی ولههڤهاتن).

٤. ل سەد سالیڻ بوری هەر مافهكی كوردان یی د دەستور ویاسایڻ عیراقی دا هاتیە چهسپاندن ژ ئهجامی فشاریڻ بزاقیڻ كوردی بووینه ل سەر دهستههلاتیڻ بهغدا وب نهچاری ودانوستاندنان وهرگرتی نه، نهك حكومهتیڻ عیراقی ب حهزا خو ب كوردان داینه، لهوما هه می ده مان خو ژ بجهئینانا وان قه ددزیت.
٥. گهلهك ژ لهو بهندیڻ دهستور ویاسایی ییڻ بهحس ل مافیڻ گهلی كورد دكرن د گشتی بوون وكیشه ل سەر شروقهكرنا لهوان هه بوو و حكومهتیڻ عیراقی چهوا قیابان شروقه دكرن ووهکی خو جی بهجی دكرن.
٦. ژئهجامی ئهف سەد سالیڻ بوریهاتیە سهلماندن پێكشهژيانا دچارچووقی دمولهتهكا ئیكگرتی دا (دولة موحدة) بناقی (عیراق)ی دئ زور یا بزدهمهت بیت، ئهفجا چ سیستمی فیدرالیڻ بهیته بهیژكرن، ههروهسان پرژه چارهسەریا (جوابیدن)ی عیراق بو سەر سی ههزیمان (كوردستان ل باكووری بو كوردان، سونستان ل ناڤهراستی بو عهزبێڻ سونه، شیعیستان ل باشووری بو شیعهییڻ عهزبێڻ) ل بن ناقی فیدرالیهتا عیراقی بهیته دابهشكرن.
٧. ل سەد سالیڻ بوری گهلی كورد د چارچووقی عیراقی دا ههقپشکی وئۆتۆنۆمی وفیدرالی لهزموون كرن، ئهفجا دقیت ئیدی هزر ل سیستمههكی دی یی سیاسی وهکی سهرخۆهبوونی ودمولهتبوونی بكهن، دهستوری عیراقی ژی رێكی ب لهوی چهندی ددهتن، ژبهركو دئيكهم بهندا دهستوری عیراقی دا هاتیە (ئهف دهستوره گرهنتی یه بو پاراستنا ئیكپارچهیا عیراقی)، ئانكو ئهگەر ئهف دهستوره نههاته بجهئینان گرهنتیا ئیكپارچهیا عیراقی نامینیت، ئهفجا یا ئاشكرایه كا چهند بهندیڻ دهستوری ناهینه بجهئینان و تا رادهیهکی ژی هیژيڻ سیاسی ودهستههلاتداریڻ بهغدا دزایهتیا لهوان بهندان ژی دكهن وب تایبەت ییڻ كو دهستههلاتیڻ ههزیمان كوردستان و مافیڻ كوردان.

لیستا ژێدەران:

ئێك: نامەیین ماستەر و دكتورایع

١. فايز عبدالله العساف: الأقليات وأثرها في إستقرار الدولة القومية (أكراد العراق نموذجا)، رسالة ماجستير في العلوم السياسية بجامعة الشرق الأوسط للدراسات العليا، غير مطبوعة، ٢٠١٠.
٢. د. فاضل حسين: مشكلة الموصل، دراسة في الدبلوماسية العراقية - الإنكليزية- التركية وفي الرأي العام، أطروحة دكتوراه في جامعة أنديانا لولايات المتحدة الأمريكية في سنة ١٩٥٢، بغداد، ١٩٥٥.
٣. خليل مصطفى عثمان الأتروشي: كوردستان الجنوبية (العراق) في سنوات الإحتلال والإنتداب البريطانيين ١٩١٨-١٩٣٢، أطروحة ماجستير في كلية الآداب بجامعة دهوك، دهوك، ٢٠٠٥.

دوو: پەرتووک

٤. ئەحمەد حەمەد ئەمەین ئۆمەر: ئەندامە کوردەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقی لە رۆژگاری پاشایەتیدا (١٩٢٥-١٩٥٨)، چاپی یەکەم، ٢٠٠٧.
٥. ئەحمەد باوەر: مێژووی هاوچەرخی عێراق ١٩١٤-١٩٦٨، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٨.
٦. ئیبراھیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆرەشی ئەیلوول (بنیاتنان و هەتەکاندن) ١٩٦١-١٩٧٥، سوید، ١٩٩٨.
٧. د. واحد عومەر محەدین: دانوستانەکانی بزووتنەوی رزگارێخوازی نەتەوێی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨) - لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، چاپکراوی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٨. م.ئە. حەسەنەیان: یاسا دەستورێیەکانی تورکیا و کورد لە سەرەمی نویدا، وەرگیران ژ روسی: د. دلێر ئەحمەد حەمەد، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٩. مسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوی رزگارێخوازی کورد ١٩٦١-١٩٧٥، بەرگی سییەم، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢٠.
١٠. مسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوی رزگارێخوازی کورد ١٩٦١-١٩٧٥، بەرگی سییەم، بەشی دووەم، هەولێر، ٢٠٢٠.
١١. مسعود بارزانی: بۆ مێژوو، چاپا دوو، هەولێر، ٢٠٢٠.
١٢. جلال طالبانی: کوردستان و الحریکة القومية الكردية، من مشورات جريدة النور، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٦٩.
١٣. چارلز ترتب: چەند لایەنێک لە مێژووی عێراق، وەرگیرانی: محەمەد حوسەین ئەحمەد و عەبدولقادر کەلهوڕ، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوە رۆژەهەلات، چاپی سییەم، هەولێر، ٢٠١٣.
١٤. نەوشیروان مستەفا: مفاوضاتی بەرەمی کوردستانی - بەعس (١٩٩١)، ٢٠٠٩.
١٥. سعد البزازی: الأكراد في المسألة العراقية، الطبعة العربية الأولى، الأردن، عمان، ١٩٩٦.

سێ: یاسا و دەستورێن عێراقی

١٦. لائحة تعليمات هيئة الإدارة العراقية لعام ١٩٢٠.
١٧. قانون إنتخابات النواب لسنة ١٩٢٤.
١٨. القانون الأساسي العراقي لعام ١٩٢٥، وتعديلاته الثلاثة.
١٩. قانون اللغات المحلية رقم ٧٤ لسنة ١٩٧٤.
٢٠. قانون شعار الدولة العراقية رقم ٢٥ لسنة ١٩٣١.
٢١. دستور الإتحاد العربي لعام ١٩٥٨.
٢٢. دستور العراق المؤقت لعام ١٩٥٨.
٢٣. قانون المجلس الوطني لقيادة الثورة المرقم ٢٥ لسنة ١٩٦٣.
٢٤. قانون المجلس الوطني لقيادة الثورة المرقم ٦١ لسنة ١٩٦٤.

٢٥. دستور العراق المؤقت لعام ١٩٦٤
٢٦. دستور العراق المؤقت لعام ١٩٦٨
٢٧. دستور العراق المؤقت لعام ١٩٧٠
٢٨. القانون المجمع العلمي الكردي المرقم ١٨٣ في ٢٩-٠٨-١٩٧٠
٢٩. الوقائع العراقية، العدد ٢٣٢٧ في ١١-٠٣-١٩٧٤.
٣٠. مشروع الدستور العراق لعام ١٩٩١.
٣١. بريارى ژماره ٢٢ى ئەنجومەنى نیشتمانی کوردستان - عێراق، سالی ١٩٩٢.
٣٢. قانون إدارة الدولة العراقية للمرحلة الإنتقالية لعام ٢٠٠٤، ومحلفاته.
٣٣. دستور جمهورية العراق الدائم لعام ٢٠٠٥.
٣٤. قانون المحافظات غير المنتظمة في إقليم المرقم ٢١ لسنة ٢٠٠٨.

چوار: رۆژنامه وگۆڤار

٣٥. بارزان عهلى: مافە دەستوربەهێكەنى كورد ئە عێراقدا، رۆژنامەى هەولێر، ژماره (٢٩٩٠)، ١٩-١٢-٢٠١٨، هەولێر، ل ١٤.
٣٦. د. علي محمد علي الطنازفتي: حقوق وواجبات الأكراد السياسية والقانونية في ظل مثنوية سايكس بيكو، مجلة الجامعة الأسمرية، تصدر عن مركز البحوث والدراسات العلمية في الجامعة الأسمرية الإسلامية، العدد ٢٧، السنة ١٣، بنغازي، ليبيا، ٢٠١٦.
٣٧. كاوار حميد باقى: خواندنهكا كوردی بۆ دەستورێن ئێراقی (ژ دەستورێ ١٩٥٨-ئێ بی بهرومخت هەتا دەستورێ ٢٠٠٥-ئێ بی بهردەوام)، رۆژناما وار، ژماره ٢٦٩، ٤ جریا پاشی ٢٠١٠، دهۆك، ل ٤.

پێنج: مالهێرین ئەلکترۆنی:

٣٨. قاسم علوان: مشروع عبدالرحمن البزاز لحل القضية الكردية، قراءة في بيان ٢٩ حزيران لعام ١٩٦٦، الحوار المتمدن (صحيفة الألكترونية)، العدد، ٢٠٩٣ في ٠٨-١١-٢٠٠٧.
٣٩. د. سعد ناجي جواد: أكراد العراق وأزمة الهوية، موقع تلفزيون الجزيرة، ٠٣-١٠-٢٠٠٤،

<https://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/54fc98-8fc4-41ab-ab8b-154b053a49b2>

پهراویز:

- (١) ل عێراقێ ئێكەم جار ل جێن دەستوری (قانون الأساسي) بكارئێنانه كو هێزا دەستوری هەبوویه.
- (٢) ل ئەوی سەردەمی (ئێوا) بوو، بەلێ ل ١٩٦٣-٠١-٠٦ئ- پلەیا وی بۆ (فریق روكن) هاته بهرزكرن.
- (٣) گەلەك جاران دەهێته نقيسين دەستورێ ١٩٦٣ئ، ل هەردوو كودەتاييێن سالا ١٩٦٣ئ- دوو ياساييێن (جقانا سەركردايەتيا شۆرەشێن) دەرکەفتن ل جێن دەستوری، هەندەك نقيسكار ئەوي ياسايين ب دەستور دەژمێرن ژبەرکو جێن دەستوری گرت بوو، دیسان (پروژەيێن دەستوری ١٩٦٤) ل سالا ١٩٦٣ئ- ژلايێن

سەرکردایەتیا شۆرەش قە ھاتە پەسەندکرن، بە ئی (الوقائع العراقية) ژمارە (٩٤٩) د ١٠-٠٥-١٩٦٤-ی ھاتە بە لاڤکرن و کار پێ ھاتە کرن.

(٤) جڭاتا سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ د سالا ١٩٦٤-ی پشتی دەستپێکنا شۆرەشا ئەیلوولێ ھاتبوو دامەزراندن.

(٥) رێکەفتنامە یان بەیاننامە؟ رێکەفتن بوو ژبەرکو د ناڤەرا دوو لایەنان سەرکردایەتیا شۆرەشا کوردستانێ و حکومەتا بەغدا دا بوو، بە ئی د گەل رێکەفتنێ بەیانەک ژێ دەرکەفت و بۆ کێمکنا بەھایێ ئەقێ رێکەفتنامێ حکومەتا عێراقێ و بەعسیان و ھەڤالێن وان پاش ماومێھەکی ب بەیانامە ناف دکر، وەسا دیار دکر کو بەیانامەھەکا ئێکلایەنە بوو ژلایێ حکومەتا عێراقێ قە ھاتیە پاگەھاندن.

(٦) دەستورێ عێراقێ یی ١٩٧٠-ی دەھێتە ھژمارتن ئێکەم دەستورێ وەختی بۆ ماومێ ٣٥ سالان کارپێھاتیە کرن، ھەرچەندە دەستورێ عێراقێ ژ دەولەتبوونێ و ھەتا دەستورێ ٢٠٠٥ ھەمی د وەختی/دەمکی/مۆقتببون، بتنی دەستورێ عێراقێ یی ٢٠٠٥-ی ئێکەم دەستورێ عێراقێ یی بەردەوام/ھەمیشە/دائەمبوو ددیرۆکا عێراقیدا.

(٧) ٣١-٠٥-٢٠٠٤-ی (پاشکۆیەک) ھندەک زێدەھێ بۆ ئەوێ یاسایێ دەرکەفتن بۆ ئەو کێشەیی نەھاتیە چارەسەرکرن، بە ئی د ئەوێ پاشکۆی دا چ باسی کوردان تیدا نینە

الکورد في دساتير العراق

١٩٢٥ - ٢٠٠٥

الملخص:

التعامل مع الكورد في كوردستان العراق من خلال الدستور والقوانين والممارسات الإدارية لدولة العراق في قرن الماضي منذ (قانون الأساسي العراقي - ١٩٢٥)، ومرورا بتغيير النظام الملكي إلى النظام الجمهوري. الاعتراف في دستور ١٩٥٨ لأول مرة ببعض الحقوق القومية الكوردية. التحول السياسي ووضع دستور آخر في عام ١٩٦٤ للتعامل مع الكورد مثل كل المواطنين العراقيين، بعد تبدأ الثورة الكوردية بسبب إهمال الكورد والحقوق القومية. الحكومة العراقية مع قيادة الثورة الكوردية يتفق إتفاقية ١١ آذار ١٩٧٠، وتأثر على دستور العراق في لعام ١٩٧٠. إنتهاء بتغيير النظام البائد عام ٢٠٠٣ وتأسيس العراق الإتحادي (الفيدرالي) بموجب قانون الدولة العراقية لمرحلة الإنتقالية لعام ٢٠٠٤، حيث تضمن أهم الحقوق القومية للكورد ونقلت هذه الحقوق إلى الدستور العراقي الدائم لدى إقراره عام ٢٠٠٥.

الكلمات الدالة: دستور، الفيدرالية، كردستان، العراق، القانون

Kurds through Iraqi constitutions between the years 1925 – 2005

Abstract:

Dealing with the Kurds citizens in all constitutions and legislations, and administrative processes, during the last passed century, from (The basic Iraqi law –1925), going through and from the monarchy period to the Republican one. In Addition to the first recognition of some of the Kurdish national rights in 1958. The political changes in Iraqi and writing down a new constitution in 1969 aimed to establish new treatment for the Kurds as Iraqi citizens. The start of the Kurds national revolution as a result for the wide neglecting of their rights. The agreement between the Kurdish leadership and the Iraqi government in 11 of March 1970. And its influence on the constitution of the year 1970. The fall down of the previous Iraqi regime in 2003. The establish of the (federal) Iraq according to the transitional law of the Iraqi state in 2004 which included the most recognizable national rights of the Kurds. These rights were transcript into the Iraqi permanent constitution which was approved in 2005.

Keyword: *Constitution, federalism, Kurdistan, Iraq, law*